

## RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

Na Koroškem je v začetku lanskega leta, a z letnico 1956 izšlo bogato opremljeno delo »Duhovno življenje Koroške«.<sup>1</sup> Avtor, profesor srednje šole v Spitalu na Dravi, je v posvetilu naglasil, da je svoje znanstveno prizadevanje namenil »deželi Koroški«. Nadalje preberemo v uvodni besedi vrsto imen avstrijskih (koroških) izobražencev, ki so posredno ali neposredno pomagali k podobi te koroške literarne zgodovine (648 str. leksikalnega formata, s 16 bakrotiski na umetniškem papirju). Založniku so pomagali s subskripcijo: Zvezno ministrstvo za pouk, Koroška deželna vlada, Celovski magistrat, mestne občine Spittal na Dravi, St. Veit, Wolfsberg in Zbornica obrtnega gospodarstva za Koroško. Na slavističnem področju je avtorju svetoval prof. dr. M. Mache.

Obsežno delo želim predstaviti tako zaradi sosesčine kakor tudi zato, ker je pritegnilo mojo pozornost avtorjevo razveseljivo izhodišče, ki sem ga prebral že v uvodnem poglavju in ki se glasi »... *koroška književna zgodovina mora objeti vso Koroško in popolna duhovna koroška zgodovina bi bila le delček, če ne bi upoštevala oprasanja narodnostne dvojnosti v vsej njeni pojavnosti.*« (Duhovno življenje Koroške, str. 9).

Spoznanje, da pri obravnavanem primeru ne gre za etnično enotno področje, temveč za stikališče dveh narodov in dveh narodno različnih kulturnih tokov, navaja literarnega zgodovinarja, da raziskuje prostor, kjer se lahko razvijajo procesi stapljanja, vplivanja in odboja.

Že ob naslovu Duhovno življenje Koroške sem naletel na izbiro med dvema izključujočima se možnostima. Pisec želi prikazati celotno ustvarjalnost koroškega duha? Ko sem pregledal vse delo, sem videl, da je glavnina posvečena književnosti v nemškem jeziku, manjši del pa slovenski književnosti. Nato vsebuje še nekaj podatkov o humanističnih vejah znanosti (zgodovine), nekaj o žurnalizmu, odlomek o gledališkem življenju in dvoje poglavij iz narodopisja. Manjka podoba likovnih prizadevanj, ki v tej deželi niso nepomembna in prav tako bi lahko všteli semkaj še glasbo in še vedno ne bi prenapolnil posode duhovnega življenja te pokrajine v različnih obdobjih.

Dosledna naslonitev na okvir, ki ga je napovedal pisatelj v naslovu, bi zahtevala še marsikaj, čeprav ne bi tajil, da je pisatelj ob posameznih obdobjih in stvaritvah znal v prijetnem slogu sproti opozarjati na različna pojmovanja posameznih ustvarjalcev, na miselnost družbenih slojev, katerih predstavnike nam je orisal, in je tako premnogokrat uspel najti tisto tanko zvezo med stvarnim temeljem in njegovim duhovnim odsevom.

Poseben prigovor naj bi veljal že periodizaciji, kakor jo je avtor uveljavil v svojem delu. Mimo uvodnega poglavja nas povede k ljudskemu pesništvu v nemškem jeziku, k epskemu in lirskemu ljudskemu pesništvu koroških Slovencev in k srednjeveškemu pesništvu. V omenjenih in naslednjih predalčkih: od humanizma k baroku, od baroka k jožefinizmu, o jožefinizmu, o romantiki, o liberalizmu kot prerodu jožefinizma, o noriški šoli in epigonih XIX. stoletja, upošteva pisatelj bolj ali manj evropski okvir. V zadnjem,

<sup>1</sup> Erich Nussbaumer, Geistiges Kärnten. Založba Ferd. Kleinmayr. Klagenfurt 1956.

novejšem obdobju, kjer nas seznanja s staroavstrijskim jugom, z modernim koroškim pesništvom in njegovim temeljem, s koroško pesniško izpovedjo (J. F. Perkonig, D. Vieser, J. Lindner, G. Zernatto, H. Strutz), z modernim pesništvom, ki ni zvezano z domovino, z ljudsko pesniško izpovedjo, koroškim romanom in z nadaljevanjem in spremembo pesniške izpovedi — pa se v glavnem omeji le na domači okvir.

Tako ni speljal vseskozi dosledne porazdelitve in je menjaval zdaj žarišče, zdaj okvir in že s tem tudi estetsko mero.

Kljub temu, da se je literarni zgodovinar ravnal po zgodovinskem zaporedju, bi opozoril na pomembne slabosti. Predvsem, da pisatelj ni izpolnil obljubljenega, ni namreč uspel enakovredno upoštevati obeh narodnostno različnih kulturnih tokov in to ga je zavedlo še v nadaljnje vrzeli. Njegov slavistični svetovalec bi lahko pripomogel k manj izkrivljeni podobi slovenskega deleža v kulturi Koroške. S tem pa, kar je ta sodelavec prispeval, je razkril le lastno pomanjkljivo strokovnost na slavističnem področju.

Prav tako pa je geografski okvir, tak, kot si ga je zastavil za izhodišče E. Nussbaumer, v nasprotju z znanstveno uporabnostjo. Tako statično zastavljena celovitost in enkratnost trdno omejene pokrajine je v nasprotju s položajem dežele v različnih obdobjih: Velika Karantanija je bila nekaj posebnega, razdelitev Koroške na oglejsko in salzbursko vplivno področje spet nekaj drugega, v visokem srednjem veku pa so objele koroške meje celo dele slovenske Štajerske, še kasneje je deželo razdelil Napoleon, devetnajststodvajsetega leta je odpadla Mežiška dolina itd. Vseh nihanj je bilo še več in znanstvena doslednost trpi ob neupoštevanju dejstev; vsega nismo niti omenili. E. Nussbaumerju pomenijo temeljni okvir današnje meje zvezne avstrijske dežele Koroške in zdi se mi, da želi pisec nekomu na ljubo prikazati trdnost in neko zaželeno skupnost pokrajine, kar pa je močno v navzkrižju z znanim razvojem.

Ob knjigi koroškega profesorja bi opozoril na nekatere odlike in tudi na pomanjkljivosti. Ne bi želel ustvariti videza, da na ljubo kakršnemu koli trenutnemu namenu skušam pretiravati s svojimi opombami k delu, ki ga s svojim razpravljanjem pozdravljam. Poročilo sem razširil z namenom, da bi se mimogrede ustavljal ob notranji vzročnosti pojavov, pri tem pa še posebej opozarjal na delež slovenske književnosti; vse to ob upoštevanju primerjalne literarnozgodovinske metode.

(Ne dvomim, da je delež nemške kulture vseskozi po kolikosti in v glavnini, upoštevajoč neenakomernost nastopanja in uveljavljanja narodov v evropskem družbenem razvoju, tudi kar se kakovosti tiče, znatnejši v tej danes mejni pokrajini, čeprav je ravno v njej stekla davno nekoč zibelka zgodnje slovenske državnosti in so v njej zapisali naše najstarejše, Freisinške spomenike.) V kolikor pa me je ob pregledu zanimala tudi literarnozgodovinska metoda, bom opozoril na nekaj avtorjevih uspešnih prikazov stičnih točk in na fenomen, ki ga je pisatelj skoraj popolnoma izpustil iz vida, mislim na nujno nastali odboj; nedvomno je storil to zato, da bi se izognil nerazumevanju, vendar so neodgovorjena vprašanja ostala za bralca pač še naprej odprta.

V prvem oddelku uvodnega poglavja (o. c. str. 9—12) našteva in opisuje avtor celo vrsto del, v katerih so koroški literarni zgodovinarji in kritiki poskušali obravnavati koroško duhovno življenje. Med slovenskimi viri

omenja: razpravo Ivana Grafenauerja Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva (Koroški zbornik, 1946; DZS v Ljubljani, str. 234—343), Valentina Inzga disertacijo Das Leben und Wirken Andreas Einspielers, Graz 1948, in Pavla Zablatnika prav tako graško disertacijo iz leta 1951, Die Geistige Volkskultur der Kaerntner Slowenen. Če upoštevamo vse omenjeno gradivo, vire, bi 31-tim stranem v seznamu vseh avtorjev, ki so proučevali nemški svet, postavili nasproti le neposredno 7, posredno 10 slovenskih avtorjev. Poleg omenjenih pa še študije koroških avstrijskih avtorjev (9), ki so obravnavali slovenski svet, med njimi nekaj, zaradi njihove enostranosti tako nesprejemljivih, kakor so to Graber, Wutte, Paschinger; od slovenskih revij in zbornikov srečamo posredno le Čas, Dom in svet in za novejšo dobo Celjski koledar Mohorjeve družbe za leto 1954 in Novo pot.

Pri naštevanju obširnega gradiva bo slovenskega bralca presenetilo, da stojijo nad tridesetim razpravam in množici imen avtorjev, ki so obravnavali avstrijski kulturni delež, nasproti v glavnem le tri imena, medtem ko dandanes tudi slovenski izobraženec onstran meja slovenske državnosti pozna oba utemljitelja slovenske literarnozgodovinske znanosti, Kidriča in Prijatelja. Oba znanstvenika nista neznana tudi med slavističnim svetom v tujini in sta se v svojem obširnem delu vedno zaustavljala tudi ob koroških mejnikih. Ker je E. Nussbaumer avtoriziral svojega posebnega slavističnega sodelavca, se čudim, kako da ni ta poskrbel, da bi že v seznamu literature, predvsem pa v delu srečali: F. Kidriča Zgodovino slovenskega slovstva, SM 1929 do 1938. V tem delu bi avstrijski literarni zgodovinar lahko opazil in našel zanimiva, nadvse pomembna poglavja, na primer: nemška dediščina preteklosti (str. 67, 63); slovenski protestanti na Koroškem (str. 113, 114) itd. Sploh pa F. Kidrič posebej obravnava za vsako obdobje obrobne okoliše in Koroško. (Ob posameznih poglavjih bi opozoril le na nekaj dejstev, ki jih slavistični svetovalec E. Nussbaumerja ne pozna.)

Prav isto velja za Prijateljevo »Kulturno in politično zgodovino Slovencev«, kjer bi avtor ob napotkih slavističnega sodelavca lahko našel tehtne prikaze spopadov med nastopajočimi silami malega naroda, pojave vplivov in odboja. (Na str. 37 na primer omenja I. Prijatelj M. Mayerja, ki je dne 29. marca 1884 prvi med Slovenci še precej splošno in nedoločno formuliral slovenske zahteve; ali na str. 44, kjer I. Prijatelj ocenjuje »najrazboritejšo slovensko politično glavo 50-tih let — Andreja Einspielerja«; ali na str. 72, ko omenja slovenskega šolskega, deželnega koroškega nadzornika Simona Rudmaša itd.)

Izbral sem le nekaj dejstev, ki bi jih moral imeti pred očmi tisti, ki je zastavil svoje ime, se podpisal kot strokovnjak za slavistično področje. Pri-dejal bi še nepopolni spisec znanstvenikov, ki bi jih moral srečati vsaj v seznamu literature: A. Slodnjak, M. Boršnik, A. Ocvirk, A. Bajec (slavistično področje); M. Kos, Sperans — E. Kardelj, F. Zwitter, B. Grafenauer (zgodovina); zadnja dva znanstvenika sta še posebej povezana s Koroško.

V naslednjem oddelku prvega poglavja nam avtor mimogrede pojasni svoj načelni literarnoteoretski pogled, ko opozori na T. S. Eliotovo izhodišče o enotnem evropskem pesništvu. Le mimogrede: svetovljan, ki je že pred več kot sto leti z vso genialnostjo prvi razpravljal o svetovni književnosti, je v primeri s piscem eseja o enotnosti evropske kulture zajel, čeprav šele na izviru te misli, že kar polno prgišče čiste vode. Ne bi opisoval, kako se je oblikovala misel o evropski in svetovni književnosti in se izpopolnjevala vse

do današnjih dni,<sup>2</sup> temveč bi se naslonil le na zanimiv drobec iz J. W. Goethejevih razmišljanj:

»Denn daraus kann endlich die allgemeine Weltliteratur entspringen, dass die Nationen die Verhältnisse aller gegen alle kennenlernen, und so wird es nicht fehlen, dass jede in der anderen etwas annehmlisches und etwas Widerwaertiges, etwas Nachahmenswertes und etwas zu Meidendes antreffen wird« (J. W. Goethe, 1830).

Zdi se mi, da je avtor premalo upošteval dvojno vrednost medsebojnih vplivov ali dvojnost pojava nasploh; na teh točkah je seveda njegova metoda krhka in nezadovoljivo izpeljana.

V uvodnem poglavju je avtor razložil, »da ima Koroška poseben mejni položaj..., da je sama na sebi zaključen prostor, ki ji zgodovinsko in, kar se rodu in jezika (ali vsaj narečja) tiče, ne moremo odrekati posebnega življenja in zavesti... Geografska enotnost, zaprtost navzven, raznolikost pokrajinske podobe v notranjosti vtisnejo svoj pečat; k temu oblikujejo še zgodovina, ljudstvo in duhovno literarni razvoj te pokrajine poseben tip Korošca, ki se močno razlikuje od Tirolca, Salzburžana in Štajerca.« Ob naravni enotnosti pa se znajde pisec na sporni točki, kajti avstrijski geografi (Paschinger) so dokazovali enkrat naravno enotnost, drugič pa povezanost s sosednjo Gorenjsko (v času nacizma). Slovenski znanstveniki so opozarjali na nestabilnost, krhkost in neznanstvenost na politično tezo pripetih pretiravanj. Kot literarni recenzent seveda ne nameravam razpravljati o geografiji, čeprav je pisatelj Prežihov Voranc, tudi Korošec, celo dokazoval v svojem potopisu »Drava teče na vzhod« nevzdržnost hipoteze, da je Koroška zaključen prostor.

Lahko bi pritegnil še mnoga mnenja strokovnjakov, geografov, ki so že odklonili pretirana podčrtavanja naravne enotnosti dežele svojih avstrijskih kolegov. (Svetozar Ilešič je v svojem Geografskem orisu Koroške, Koroški Zbornik str. 9, 10, 11 zapisal, da avstrijski strokovnjaki skušajo s pretiranim poudarjanjem naravne enotnosti »podkrepiiti svoje trditve o nedeljivosti Koroške; to V. Paschinger, Kaernten als geographische Einheit, C II, 1930, Landeskunde von Kaernten, isti avtor, 1937, str. 32. Nadalje pa znova isti avtor dokazuje tudi povezanost Koroške in Gorenjske v Savekaernten ein Alpenland, C II, 1941. V povojni izdaji Landeskunde von Kaernten, 1947, poglavje XII, str. 401, pa se je V. Paschinger vrnil k tezi o enotni Koroški.)

Poglavje o celotnosti dežele bi zaključil še z neprizadetim, evropsko znanim angleškim zgodovinarjem Taylorjem, ki v svojem delu Habsburška monarhija 1815—1918 (slovenski prevod DZS, 1956, str. 281) nepristransko razkriva zgodovinsko in politično vsebino teorije o nedeljivosti te dežele.

Nadaljnja podpoglavja (enotnost prostora izsiljuje enotnost prebivalstva; narodi in plemena na koroških tleh; nacionalna dvojnost, koroški Slovenec o koroški germanizaciji; koroška nacija eno ljudstvo; naravna enotnost vodi k upravnici; literarni profil dežele) pa naj bi dala nekakšen zaokrožen zgodovinsko-družbeni temeljni uvodni pregled.

V škodo znanstveni nepristranosti je začetna ugotovitev »o brezmejnem nacionalizmu, ki je hotel razvezati in razrušiti zgodovinsko nastalo...« in

<sup>2</sup> Poleg drugega jo je vnesel v naše kulturno snovanje za F. Kidričem predvsem A. Ocvirk: Teorija primerjalne literarne zgodovine, ZDuL, Ljubljana 1936.

avtorjeva neprevidnost, da se opira na »znanstvenike« Paschingerja, Wutteja, Graberja (ki jih resnična znanost ne more upoštevati) ali pa, da se sklicuje na Jarnikovo časovno zgodnjo razpravo o germanizaciji in Megiserjevo srednjeveško ugotovitev.

Nisem zagovornik obširnih zgodovinskih in družbenih orisov, ki bi naj ustvarjali le vitez in ne bi bili uporabljeni tako, da bi lahko sleherni bralec iz njih razbral in opazil organsko povezanost duhovne nadzgradbe z zgodovinskim družbenim temeljem; vsaj tisti pojav, ki je neposredno sprožil neko duhovno manifestacijo ali ki jo je zavrl, da se le-ta v nekem določenem obdobju sploh ni mogla razviti, pa se mi zdi pomemben. Še dalje; ker govorim o primerjalni metodi, moram predpostavljati tudi interna vplivna področja v sami duhovni nadzgradbi, njen učinek na družbo in gibanje, v katerem se razvijajo stiki dveh kultur na takem področju: ob nasprotjih in spopadih; s sunki, ki gibljejo naprej, in z zaviralnimi silami, ki lahko uničujejo in ki lahko vzbujajo tudi odpor. Zato iščem v literarnozgodovinskem delu razrešitev in pričakujem od avtorja, da me sicer ne bi po nepotrebnem utrujal z naštevanjem podatkov, naj bi mi pa vsekakor postregel s sintezami, z *razrešitvijo osnovnih vzročnosti*. Pisec Duhovnega življenja Koroške v uvodu sicer mimogrede omenja izgubo slovenskega plemstva, toda le kot ugotovitev, ne obrazloži je, pač pa postreže s psevdogeografskimi podatki, z enostranskimi trditvami, ki so znanstveno nevzdržne.

Kasneje je pisatelj v marsičem znal poiskati ter mimogrede izredno plastično in nadarjeno opozoriti na medsebojno vzročnost stvari.

Ob predliterarnem obdobju naj bi se literarni zgodovinar zaustavil pri načelnem vprašanju (tega ni uspel razrešiti avtor vse do kraja svojega sicer zanimivega dela), ki je nadvse pomembno za pozni razvoj slovenske kulture sploh in njenega deleža na Koroškem. Izpustil je, da naselitev Slovencev v Karantaniji ni le prispevala k razpadu antične civilizacije, temveč da so Slovenci s svojo stalno naselitvijo predstavljali nov kulturni element, ki se je obdržal vse do danes. Takrat pa, v razdobju od 6. do 9. stoletja, se je s tako močjo izrazila začetna samostojna slovenska smer fevdalizma, da se je izoblikovala v samostojni Karantanski kneževini (vključeni v Samovo plemensko zvezo, samostojni Karantaniji in isti kneževini pod bavarsko-frankovsko nadoblastjo z začetnim meddržavnim pogodbenim odnosom (Karantanija—Bavarska), ki je bil nekak faktor družbenega prehodnega dvojnega reda, v mešanju fevdalnega nemškega prava in karantanskega ustoličenja<sup>3</sup> itd.).

Kljub irski Virgilovi smeri pri pokristjanjevanje in tedaj še domačem plemstvu pa sprejemanje zahodne kulture ni potekalo gladko. Višek samostojnih fevdalnih tendenc se je izrazil v odporu zoper tujce, v odporu zoper pokristjanjevanje in v povezovanju z istorodnimi odpornimi gibanji: Ljudovitom Posavskim.

<sup>3</sup> V Boga Grafenauerja Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, SAZU, Dela 7, Ljubljana 1952, najdemo naslednje vire za ustoličenje koroških vojvod, (tudi pregled in pretres virov) od str. 69 do 206: *Conversio Bagoariorum et Carantorum*, Burkhardovo pismo leta 1161, Bertold iz Regensburga, Vrinek v »švabskem ogledalu«, Otokarjeva »Avstrijska rimana kronika«, Janez Vetrinjski, »Avstrijska kronika 95 gospostev«, Tomaž Etendorfer iz Haselbacha, Enea Silvio Piccolomini, »De Europa«, Vid Arenpeck, Jakob Unrest: Koroška kronika, poročilo koroških deželnih stanov leta 1564, podobe, knežji kamen in vojvodski stol.



Pomembni dokument iz tiste dobe »*Conversio Bagoariorum et Carantorum*« ni pisan iz kakršnih koli literarnih pretenzij, čeprav je pripoveden zgodovinsko pravni tekst; je povest o začetkih, ki so pripeljali do popolne izgube slovenske državnosti, in nam lahko osvetli literarnozgodovinski problem. Z njim bi pisatelj jasneje prikazal, zakaj Slovenci niso mogli biti deležni dosežkov zahodne kulture, ki so jih semkaj prenesli iz Francije čez Benečijo in Goriško (dvorska, grajska poezija — le roman *courtois*).

Središče literarnozgodovinskega problema je zgodnja odvisnost Slovencev, ki je vzrok neparitetnega položaja slovenske kulture v deželi. Tako bi lahko literarni zgodovinar pojasnil, zakaj Slovenci niso bili deležni visokega razcvita zahodne kulture in so ostali praznih rok, z redkimi zapisi najosnovnejših pripomočkov za sprejemanje nečesa novega (le spovedni obrazci, opomini k pokori, očenaš itd. v freisinških spomenikih in Celovškem rokopisu). Nadalje bi lahko spoznal, kako pohod tuje kulture ne poteka gladko, temveč v spopadu. Karantanija je sprejemala novega duha z odporom; njena vrhnja konica se je ob tem zlomila (slovensko plemstvo in Kosezi) in tako je ostalo le še kmečko ljudstvo — die *Windischen*. (V to bi ga navedli: F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, SM 1938: Stoletje brez literarne tradicije, od str. 5—20; J. Nadler, *Literaturgeschichte Österreichs*, O. M. V. Salzburg 1951; predvsem pa Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Naša založba, Ljubljana 1939 in M. Kos, *Zgodovina Slovencev*. Od naselitve do 15. stoletja, SM 1955.)

Zdi se mi, da je bila literarna zgodovina že od nekdaj in je vsekakor še danes težaško prizadevanje, v nekem smislu podobno prisilnemu delu, kajti za hrbtom znanstvenika bdijo stražarji: napačna, a že utrjena pojmovanja; tradicija, ozračje; skratka družba ki lahko omogoči ali prepreči publiciranje; vsi ti lahko uravnavajo znanstvenikovo smer; le tako si lahko pojasnim, da je tudi naš avtor kopičil hipertrofijo o enotnosti koroške dežele.

V dveh poglavjih je avtor obravnaval ljudsko pesništvo, ki se je razvijalo v obeh jezikih v sivi, v meglo zaviti davnini. Nedvomno se izraža duhovno obličje neke dežele tudi v ljudski tvornosti, vendar pa posebna, iz celote iztrgana poglavja ne dajejo v pričujoči obliki jasne podobe o tem predmetu. Pri obravnavi slovenskega deleža se je pisatelj naslonil pretežno na disertacijo dr. Paula Zablatnika in že omenjeno delo I. Grafenauerja. Predvsem nas motijo v knjigi takale soočenja (o. c., str. 72) brez končne sinteze, ki so v nekem smislu značilna za vso interpretacijo etnografskega gradiva:

„Tako se zrcali v ljudskem pesništvu koroških Slovencev njihovo duhovno-poetično življenje, vztrajanje na starih mitoloških izročilih, kristjanska pobožnost in zgodovinska doživetja, čustovanje, hotenje in svetovni nazor ljudstva in tudi tisočletno prepletanje z nemškim ljudstvom. V pravljičah koroških Slovencev najde Graber iste verske predstave, iste duhovne in čutne podlage bivanja in isto predstavljanje. Največ, da, tu in tam še izkažejo (Slovenci) kakšno praisvirno pripovedno veselje, nagnjenje k posameznostim v predstavljanju in določeno ljubezen do upodabljanja ozračja.“<sup>4</sup>

Vendar ljudsko pesništvo koroških Slovencev in njihov jezik, običaji in navade sploh pripovedujejo — kako naj bi bilo drugače — o njihovi zvezi z rodnimi brati onstran Karavank.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Po Graberju, Sagen und Märchen.

<sup>5</sup> Po Grafenauerju, Koroški zbornik.

Avtor se je torej izognil sintezi. Ostal je v najboljšem primeru pri vzporednem navajanju nasprotujočih si trditev.

Narodopisno gradivo je vnesel na začetek svoje literarne zgodovine. Mešanje dveh bistveno različnih spomenikov človeške duhovne ustvarjalnosti (ljudskih in literarnih stvaritev), zaporedje brez slehernih zgodovinskih pogledov (od zgodbe, ki lahko spominja na pokristjanjenje, mimo snovi iz turških časov, do dvojezičnic, že rezultatov sodobne germanizacije) je sicer lahko posledica širokega okvira, ki si ga je zadal literarni zgodovinar že z naslovom svoje knjige, vendar obravnavanega vprašanja bistveno ne pojasni, temveč lahko ustvari le zmedo. Če pa je avtor že izbral tako razvrstitev, manjka potem v njej tudi partizanska ljudska pesem.

(Se nadaljuje)

Rok Arih

## GLEDALIŠČE

### DVE UPRIZORITVI LJUBLJANSKE DRAME

#### DNEVNIK ANE FRANK

Dnevnik Ane Frank je odrska priredba\* epskega besedila. Vsebina tega besedila je dokumentarno trpljenje ljudi pod nacistično okupacijo, ki po toliko letih še vedno zbuja sočutno zanimanje občinstva. Ker gre za usodo židovske družine, je prišla zgodba, ena izmed tisočih, kakršne so preživljali ljudje pod nacistično peto, tudi na oder vseh zahodnoevropskih gledališč.

Oblika predloge, po kateri je narejena dramatizacija, pa je nekoliko neobičajna, je dnevnik, torej zelo intimna in individualna oblika kronike, in vrhu tega je ta dnevnik pisalo trinajstletno dekle. S tem so orisane dramaturške težave neposrednega realističnega prenosa take osebnosti na oder. Svet, ki ga srečujemo v Aninem dnevniku kot dokumentu, je svet, kakor ga opaža prav nič sentimentalna in prav nič naivna pubertetnica s svojim bistrim, v bunkerju še zaostrenim pogledom na okolico. Ana vidi samo ta svet, ki jo vznemirja in razburja, svet starejših, večno karajočih in k redu jo kličečih ljudi, ki je očitno ne razumejo in ki jih slika zato zelo osebno, prizadeto. In Ana vidi in beleži samo ta svoj zasebni svet; družbene problematike, ki je v vzročni zvezi z njenim trpljenjem in trpljenjem ostalih šestih skrivačev, Anin dnevnik skoraj ne pozna in zato je ne pozna tudi odrska prireditev. Kajti svet, ki ga Ana zaznava in zvesto beleži, je svet židovskega trgovstva, ki se v Aninem dnevniku ne sprašuje o družbenih vzrokih nacizma, ne razpravlja o tem, kako naj bi po zlomu fašizma nastal boljši, svobodnejši svet, marveč samo o tem, kako bodo, ako prežive vojno, nadaljevali svoje trgovske posle. In tako je ta svet židovskih preganjancev, gledan skozi Anine oči, brez one družbeno-nravne problematike, ki je največja zanimivost zgodb iz koncentracijskih taborišč. Anin svet je docela zaseben, je celo zelo intimen svet temperamentne pubertetnice. In njena največja bolečina je v tem, da kot prebujajoča se ženska najteže prenaša

---

\* Frances Goodrich in Albert Hackett: Dnevnik Ane Frank. Režija: France Jamnik, scena: Niko Matul.

in gladko tekočih verzov. *O, zošto me pritiska pak taga / i zošto se stemni mojt lik?*

Knjigi je dodan sintetičen pregled makedonske književnosti s posebnim pogledom na Aca Šopova izpod peresa dr. Frana Petreta.

Še en prevod iz makedonske književnosti smo dobili: široko zasnovani roman »*Vas za sedmimi jeseni*«,<sup>2</sup> ki ga je napisal Slavko Janevski, znan tudi kot poet. »*Vas za sedmimi jeseni*« je izrazit kolektivni roman: v ospredju pisateljeve pozornosti je domala vsa vas Jasenska, pogled pa mu sega tudi prek njenih meja v sosedno srenjo. Široka kompozicija preseneča, ker makedonsko pripovedništvo spričo neugodnih razmer nima prave tradicije; pisatelj je v pripovedni epiki zaoral v ledino in potegnil pionirsko brazdo.

V romanu prikazuje Janevski socializacijo vasi v prvih povojnih letih, ko smo skušali z naglimi, energičnimi koraki preosnovati individualno gospodarstvo v višji tip — v zadružno obliko obdelave. Pisatelj se je resno trudil, da bi ne zapadel v ceneno agitacijsko prizadevnost, zato skuša oživiti like v enkratne individualnosti z lastnim dejanjem in nehanjem. Vendar se navzlic temu pogosto čuti, da so ljudje razvrščeni zgolj po družbenih kategorijah. Mimo tega, da je delo včasih malce razdrobljeno in sem pa tja slabo pregledno, je prav ta shematičnost njegova osnovna napaka.

Moti tudi, da je pisatelj domala vse zaviralne momente zgostil in naprtil vaški reakciji, ni pa zmogel prikazati notranjega refleksa, ki ga je v samih kmetih izzval poseg mlade družbe v njihovo patriarhalno življenje.

Slavko Janevski pa je ustvaril z izklesanimi potezami nekaj odličnih likov; predvsem mislim tragično postavo Apostola, tega družbeno neprebujenega, čustveno impulzivnega in v osnovi dobrega človeka, ki ga izrabi reakcija za umazane račune. Le-ta je najbolj izkristaliziran lik, grajen v zelo širokih premerih. Dobro sta orisana tudi Boris in Kostandinka, med katera tako usodno poseže Apostol, dalje ljubezen med Ilijo in Borjanko in nekateri množični prizori.

Še neka kvaliteta dviga ceno temu pripovednemu delu: izredno lepi opisi narave. V teh dosega Janevski plastiko, vredno največjih pripovednih mojstrov.

Knjigo je v lepem in skrbnem jeziku poslovenil Fran Petrè.

Marjan Brezovar

## RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

(Nadaljevanje)

### II

Dvainpetdeset strani je namenil avtor knjige o koroškem duhovnem življenju srednjemu veku od leta tisoč pa nadalje. Poglavlje o srednjeveškem pesništvu je pisatelj razdelil na zgodovinski uvod, pri katerem bi pripomnil, kako za čas, o katerem pripoveduje, še ne moremo govoriti, da je Karantanija

<sup>2</sup> Slavko Janevski, *Vas za sedmimi jeseni*. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1957.



nemška dežela. Tako sem neprijetno vznemirjen prebral, da je po zmagi clunyejske smeri »vzcvetela tudi v nemških deželah nova pobožnost; Hirsau in Bamberg sta ob tem pomembna za Koroško« (o. c. str. 77). Ta splošni uvod ima vse tiste pomanjkljivosti, na katere smo že opozorili. Ko nas avtor seznanja s pogoji, ki so omogočili literarno življenje na Koroškem, nas skoraj zaduši s skrbnim naštevanjem vseh samostanov, škofov, plemičev. Le-ti so zagotovili pohod zahodne kulture in nemštva v novo deželo. Nisem pa zasledil ničesar, kar bi spreminjalo splošno znano podobo srednjeveške kulture v tem delu Evrope.

Bolj zanimivo postane delo, ko začne pisatelj podrobneje obravnavati millstatsko in gosposvetsko izročilo; viteško, dvorno pesništvo; Waltherja von der Vogelweide in koroški dvor; trubadursko pesništvo in turnir v Brežah (Friesach); Ulrichovo potovanje v podobi Venere in Zachäusa von Himmelberga; von Scharpfenberga; dvorski ep (Henrika in mojstra Ulricha iz Türlina); odsev junaške pripovedke in dvorskega epa v lastnih imenih; fragmente literarnega in duhovno zgodovinskega pomena; posvetno pesništvo poznega 15. in 14. stoletja; zgodovinopisje v 14. stoletju; religiozno pesništvo do konca srednjega veka; literarne spomenike v 15. stol.; slovenske jezikovne spomenike (ki jim knjiga posveča komaj deset vrstic) in zgodovinopisje v 15. stol. Na temelju vsega, kar je pisatelj obsegel, je v njem sezorela zaključna misel, po kateri mu srednjeveška Koroška pomeni rojstvo posebne duhovne pokrajine. Z uporabljenim gradivom je avtor vsekakor naslikal bogato podobo tedanjega kulturnega ozračja, ki ga pri nas tako vsestransko doslej nismo upoštevali.

Ob gosposvetnem izročilu je avtor omenil keltsko dediščino, »tek na štiri gore« in U. Jarnika, ki je odkril nemški rokopis iz 12. stoletja. Čudim se, da je izpustil »ustoličenje«, ki se mi zdi prav tako podrobnejše omembe vredna zgodovinsko kulturna vrednota.

Z zanimivim opisom dvora Bernharda Spanheimskega in odnosov med knezom in Waltherjem von der Vogelweide nas je popeljal v srednjeveško okolje, ki je vredno tudi naše pozornosti. Ob popotovanju Ulricha Lichtensteinskega bi opozoril na drobno različnost pri pojasnilu dogodka. Slovenski avtorji trdijo (M. Kos in vsi literarni zgodovinarji), da je pozdravil viteza ob njegovem prihodu pri Vratih sam knez in njegovo spremstvo z »Buge waz primi gralva Venus!«. E. Nussbaumer pa, da Lichtensteinskega z omenjenim pozdravom ni sprejel knez s plemiči, temveč okoli stoječe ljudstvo. Gre za dvojno mnenje, kdo je uporabljal slovenski jezik: plemenitniki ali le ljudstvo?

Nadalje je pisatelj segel na primerjalno področje, ko je spregovoril o tem, kako so prenesli dvorski, viteški roman iz daljne Francije na Koroško. To naj bi bil v tem delu Evrope prvi roman iz Arturovega in Gralovega kroga. Ep je v primerjavi z izvirnikom Chrétiena de Troyesa že degeneriran. Na Koroškem ga je napisal meščan (Nussbaumer, o. c., in J. Nadler, Lit. Gesch. Österreichs, 1951). Na Bernhardtovem dvoru v Št. Vidu na Glini in po koroških gradovih so se grajske gospe v tistih časih (13. stol.) kratkočiasile z Lanzelot romanom (ohranjen je odlomek »Plašč«, le 994 verzov; zgodba o oblačilu čudodelne moči, ki razkriva zvestobo in nezvestobo plemenitnikov) in z Yvainom (Gawein; ohranjenih 30.000 verzov). Na stezi, po kateri so pripotovale snovi, spočete v »Historia regum Britannicae«, v ne-

posredno bližino naših krajev, omenja pisatelj akvilejskega duhovnika, Goričana Th-Zirklaera, ki je že 1215. leta dajal za vzor domači plemiški mladini junakinje in junake iz omenjenih romanov. Poustvaritev meščana Heinricha von den Türlina pa ima mnogo ljudskih elementov (o. c.). V tem obdobju na torišču treh jezikov (latinščine, nemščine in slovenščine) ni bilo izobraženca, ki bi lahko posredoval to kulturno vrednoto ljudstvu, iz katere se je pozneje, mnogo pozneje izoblikoval naš narod in ki je tisti čas razpolagal le z redkimi svojimi plemiči in meščani.

Pisateljeve srednjeveške sprehode odlikuje razgledanost. Mimo odlomka Strickerjeve variante Rolandovega epa iz St. Andraža na prehodu iz 13. v 14. stoletje, ostankov nekega Hroswithinega rokopisa iz St. Pavla, nadalje latinske pesnitve, ki slavi zmago Habsburgovca nad Otokarjem (Vetrinj), in še drobne igrice v St. Pavlu (Neidhartspiel) nas seznani tudi še z zgodovino-pisci Janezom Vetrinjskim, Janezom Tursom in Jakobom Unrestom. Nussbaumer domneva, da je znameniti opat Janez imel v svoji samostanski knjižnici: Vergila, Horaca, Ovida, Cicera, Salusta, Seneko, Lukiana, Vegetija, Klavdijana, Persija, Evtropija, Kvinta, Serena, Prudentija, Prospera, Boetija, Isidora, Anselma Gemblourskega in Helinanda iz Froidmonta; vse te avtorje lahko najdemo v citatih »Liber certarum historiarum« (o. c.). Dobro znano je, da nam je izobraženi Vetrinjec ohranil v istem delu tudi še sporočilo o običaju, kako so nekdanj v deželi ustoličevali koroške vojvode, česar pa naš avtor ne omenja.

O Jakobu Unrestu, župniku pri St. Martinu na Dholici nad Vrbskim jezerom, za katerega je še v 15. stoletju Koroška slovenska dežela (M. Kos, Zg. Slov. str. 193) zvemo le, da je njegova »Koroška kronika« resnična literarna vrednota. Tako se mi zdi, da pisatelj knjige o koroški kulturi ubeži v lakonski slog takoj, ko gre za kakršen koli drobec, ki bi lahko razširil bralčevo obzorje v korist s strani naših sosedov tolikokrat zamolčane zgodnje slovenske tradicije.

Že na začetku poglavja, ko avtor opisuje pomembno samostansko središče Millstatt in tam najdene rokopise (Genezo, Physiologusa, Exodusa, pesem o pravici, poroki in še druge), bi lahko razširil podobo vsaj s podatki splošno zgodovinskega značaja. M. Kos ugotavlja namreč v svoji Zgodovini Slovencev, SM, 1955: »Iz druge polovice 13. stoletja se omenjajo kmetje s slovenskimi osebnimi imeni okoli Millstattskega jezera...« (str. 191). Če bi pisatelj uporabil vse, kar danes vemo o zgodnji slovenski zgodovini, bi njegovo delo vsekakor pridobilo. O relacijah med višjimi in nižjimi fevdalnimi sloji, ki so bili še etnično različni, pa ne zvemo pri Nussbaumerju ničesar. Tako tudi z bogatim gradivom opremljeno poglavje ne more spremeniti spoznanja F. Kidriča, da je bila narodna pesem v srednjem veku višek oblikovanja v slovenski besedi. Le deset vrstic je pisatelj namenil slovenskemu pismenstvu: le-to je postavil nasproti petindvajsetim stranem Freisinških spomenikov, pa je v seznamu literature ob prvem ohranjenem zapisu slovenske besede omenil celo Isačenkovo medvojno pravpo; ne pozna pa seveda A. Bajčevega povojnega razpravljanja, natisnjenega v SR 1949. leta.

Če bi avtor upošteval še zanimivi latinski rokopis iz petnajstega stoletja, popotni dnevnik Paola Santonina, pisarja oglejskega patriarha, ki je med leti 1485—1487 opravljal svoje vizitacije po farah južne Koroške, bi se srečal še z dvojno vejo nekdanje cerkvene uprave. Mejo, reko Dravo, za ingerenco

Salzburga in Ogleja je omenil le mimogrede. Takratni oglejski popotnik kot prebivalec krajev, kjer je doma kultura, vidi še tedaj, ko hvali tujce — Korošce, v Nemcih in Slovencih ob iztočju Zilje — barbare (Die Reisetagebücher des Paolo Santonino; iz lat. prevedel R. Egger, Založba F. Kleinmayr, Celovec, 1947, st. 74, 75).

Po pregledu poglavja o srednjeveški kulturi Koroške bi lahko opomnil, da pisatelj v obravnavanem delu ni uspel naslikati celotne podobe o tem, kako se je razvijala zgodnja evropeizacija dežele. Kolikor bolj je temeljit pri gradivu, ki se tiče latinske književnosti, plemiške kulture, prvih klic nemškega pismenega izraza, vseh tujih vezi, vplivov, celo takih iz daljne Aleksandrije, od koder izvira Physiologus, toliko manj nas zadovolji, ker ni uporabil vsaj posrednih pojasnil, s katerimi bi lahko razložil prepad med gornjimi sloji in njim podložnim drugorodnim ljudstvom; s takšno izbiro in razlago je doživel slovenski delež staro usodo, seveda predvsem po krivdi avtorjevega sodelavca za slavistično področje.

V poglavju »Od baroka k humanizmu« se seznanimo s humanisti iz St. Pavla in Osoj in pa s tistimi, ki so delovali pri škofijskem sedežu na Krki; s posameznimi pismi, prošnjami in posvetili v latinskih verzih; z renesančnimi navadami nadpastirja iz Brež; z beljaškimi latinci in koroškimi bibliotekami; s Paracelsusom in njegovo »Chronica und ursprung dies lants Kaernten«; z literarnim udejstvovanjem protestantov in poslanicami prekrščevalca Erdforterja; z ortenburškimi ujetniki; s koroškim »meistersingerjem« Zehenthofferjem; s Collegiumom Sapientiae et Pietatis, z njegovimi magistri in med njimi s H. Megiserjem. Na kraju opisanega obdobja srečamo v književnosti že protireformacijske težnje, navodila za izvedbo le-teh in jezuite, ki so bili »jamstvo« protiluteranstva, medtem ko se v nemški ljudski pesmi in rimani Celovski kroniki še nadalje izraža odpornost protestantov. Uvod v nadvse razgibano obdobje nam je avtor posredoval že z vsebino osem-inpetdesetih latinskih heksametrov, ki so jih našli v St. Pavlu. Gre za pripoved o usodi duhovnika Gregorja Haidnika, jetnika, ki je trpel zaradi prevare, licemerstva in nemoralnih dvorjanov. Ti so vladali deželo, državo, volili kardinale, patriarhe in papeže. Jetnik je predsedel deset let na kamniškem gradu, dokler ga ni odrešila smrt. O posameznostih v tem dokumentu humanistično protestantskega duha zvemo v Car. II, 1928.

Vse to se je pripetilo v 15. stoletju, obdobje pa je pisatelj krstil za neliterarno in pojasnil: »Vsa dežela je vzdihovala zaradi divjanja soldnikov, kmečkih uporov, bojov z Madžari in Turki« (o. c. str. 125).

Spet bi se lahko občutljivi bralec začudil avtorju, ker le-ta ni poskusil vsaj posredno osvetliti dveh vprašanj, ki naj bi bili prvenstvenega pomena za poznejša srečanja in za razbor deleža dveh narodnostno različnih tokov v pokrajini. Razmišljanje o družbenem zlu (neprenehnih turških vdorih), ki so prizadevali predvsem tlačane, varna pred njimi so bila utrjena mesta, trgi in gradovi — bi pisatelja lahko pripeljalo do sklepa, da »uboga gmajna« ni v svojem uporniškem gibanju branila le samo sebe, temveč tudi »zahodno kulturo«. Prav na Koroškem so si slovenski kmetje ustanovili svojo prvo zvezo (1478). In tudi drugo zagonetko bi avtor zlahka razrešil, če bi opozoril na ogrskega kralja Matijo Korvina — kralja Matjaža, ki je kot mitološki lik prodril v novejšo, tudi nemško, koroško književnost, k čemur se bomo še vrnili.

Očitno so bile avtorju bližje zveze z romanskimi sosedi. Tako omenja, da je E. Piccolomini bil razočaran celo nad tedanjim Dunajem. Mi smo opozorili, kako so bili tudi za oglejskega pisarja Santonina Korošci barbari, in vendar se nam zazdi nadpastir iz Brež po pismu, ki ga je objavil v svojem delu Nussbaumer, že pravi renesančni svetovljan, ki hrani dukate le za svojo Helsulo. Veliki medicinec Paracelsus pa v svoji koroški kroniki, tako jo je ocenil naš avtor, nikakor ni bil tako prodiren, kakor v boju zoper zmote svojih poklicnih kolegov.

Tudi s pisateljevo podobo protestantizma ne moremo biti zadovoljni. Pomanjkljiv je že obseg uporabljenega gradiva, ne zadovolji nas njegov razbor, najmanj pa je avtor uspel z zaključki. Če bi uspešneje pregledal slovensko protestantiko ali pa bi se bolj skrbno naslonil vsaj na zanimivi pejsaž Norberta Lebingerja, Zur Geschichte des Gymnasiums in Klagenfurt, Programm des Staatsobergymnasiums zu Klag. 1891/92 (delo najdemo v seznamu uporabljenih literature), bi lahko posredoval bralcu bolj plastično podobo razburjivega obdobja in izognil bi se nenatančnemu zaključku; ta je tudi v protislovju z gradivom, ki ga delno omenja že Nussbaumer sam. Kot je zapisal skrbni celovski profesor Lebinger na str. 6 svoje razprave, so pri obnovi požganega Celovca »sledili tujcem in domačim, nemškim meščanom kmalu tudi slovenski mestni prebivalci, ki so v glavnem imeli podrejena mesta, kot rokodelci, dninarji in služinčad...« Vse to je bilo mogoče, kot poudarja že omenjeni avtor, ker je Maksimilijanova darilna listina bila zelo širokosrčna: »da bodo našli pribežališče, gotov kraj prebivanja plemiči, prelati z neverniki in vernimi tako v vojni kakor ob vpadih in uporih«. V tistih časih je mesto imelo tudi slovenskega pridigarja in slovensko službo božjo v Špitalski cerkvi.

Avtor »Duhovnega življenja Koroške« nam sam omenja, da je bila v zapuščini mestnega župana in svetnika Christopha Windischa (1577) celo »ein Windische Bibel in Folio«. Kljub temu, da je ugotovil, kako se je vse do današnjih dni ohranila na Koroškem protestantska verska skupnost predvsem v določenem, beljaškem okolišu, ter vé nadalje še za prepisovanje slovenskih protestantik v okolici Podkloštra, se mu vse to ne zdi pomembno. (M. Janežičeva je zabeležila v svojem gradivu za seminarsko nalogo »Doprinos koroških Slovencev k občeslovenski književnosti in kulturi«, tisk Slovenski vestnik, Celovec, 1956, najdbo Dalmatinove biblije v bližini Baškega jezera še za leto 1954; zdaj lastnik F. Aicholzer, Dobje pri Ločah.)

To, kar smo prej omenili, dopolnjuje doslej znano podobo o slovenskem protestantizmu na Koroškem in nas navaja na sklep, da je le-ta imel tudi na Koroškem ugodnejše mesto, kot smo si mislili.

Res so tujerodni plemiči pospeševali novo vero, vendar se ne bi mogli strinjati z razlago in podobo Ungnada, kot nam jo je posredoval Nussbaumer. Ungnadov kronist ne more biti jamstvo za objektivno resničnost; le nanj se namreč opira naš pisatelj. V ČJKZ, I. letnik, bi njegov slavistični svetovalec lahko našel temeljito razpravo F. Kidriča o tem pomembnem mecenu slovenske protestantike. Poleg omenjenega slovenskega znanstvenika, ki je s svojim delom natančno osvetlil obravnavano obdobje, bi opozorili še na M. Rupla, na Speransa-Kardelja; lahko pa bi nabrali še celo vrsto raziskovalcev in njihovih del. Celotno vprašanje vidim v dokaj drugačni podobi, kot

ga je uspel naslikati avtor knjige o koroški kulturi. Tudi protestantizem v nemškem okolju je le bežno očrtal, predvsem kar se tiče njegovih idejnih tokov. Res nam je poudaril, da so plemiči, stanovi zagotavljali veljavo le augsburški smeri, toda že prof. Lebinger je opozoril na flacianizem (str. 44). Nas bi zanimalo tudi še prizadevanje treh dežel, Kranjske, Štajerske in Koroške, ko so se združile v augsburški veroizpovedi. Naš avtor je omenil, da je nova vera našla pristaše med meščani, vendar bi želeli zvedeti kaj več o radikalnejši struji v Beljaku in na koroškem zahodu. Tam so se protestantizma oprijeli tudi slovenski kmetje, vsekakor tudi še rudarji. Za nas je vse bolj jasno, da se je razvil protestantizem v toliko bolj rigorozni varianti, kolikor nižja je bila družbena plast, ki ga je sprejela. Ker nas zanimajo stiki, bi o učinku tega evropskega duhovnega vpliva ponovili za Speransom: »Slovensko reformacijsko gibanje je bilo idejno in politično povezano z nemškim, toda ta povezanost — če gledamo na reformacijsko gibanje po njegovi celotni družbeno politični funkciji — ne le da ni dušila slovenskega nacionalnega prebujanja, ampak ga je pospeševala, kajti to je bila zveza na progresivni osnovi in je krepila samostojne progresivne sile v slovenskem ljudstvu. Te sile niso bile prirepek nemškega sveta, ampak so nasprotno v slovenskih deželah imele vodilno vlogo« (str. 104, druga izdaja). Nič nenačnega, če je celo celovski župan hranil slovensko protestantiko.

Spet pa me je pisatelj presenetil, ko je takole predstavil tedanjo »poesie maudites«: »Novo deželno politično in kulturno središče je dobilo svoje obličje od stanov. Pod njihovo vlado je deželno glavno mesto gospodarsko napredovalo in postalo pomembna deželna trdnjava. Pospeševali so utrditev protestantizma in bdeli nad njim, da se je širil augsburški nauk. Toda ne iz njih, temveč iz dežele same je izšla književna dejavnost, iz krvavo preganjanih prekrščevalcev.« Prekrščevalec Antonius Erdforter je pisal nemške poslanice in pesmi, Ziljan, pesnik z vznožja Slovenske višave Michael Madschiedl pa je bil zaprt na Ortenburgu... Tudi celovski protestantski, plemiški »Collegium et Pietatis« z njegovimi magistri, z Megiserjem nam je avtor natančno in skrbno predstavil. Vendar ga vse to ni navedlo, da bi v protestantizmu videl močno kulturno gibanje, ki je tudi po gradivu, ki ga omenja, zaseglo skoraj vse plasti družbenega življenja (od šole do bolnišnice). Na to ga ni napotil niti dolgotrajni odpor ali pa skrbno pripravljene protireformacijski nastop, ki ga je avtor obširno osvetlil. Uvodoma je navedel korespondenco med Clementom VIII. in nadvojvodo Ferdinandom; načrt za ukrepe je bil skupen za vse tri dežele, Koroško, Štajersko in Kranjsko.

V poglavju »Od baroka k jožefinizmu« je razpletel avtor svojo podobo o protireformacijskih prizadevanjih, o jezuitih, ki so si znali zagotoviti svoj vpliv s šolo in gledališčem; ob prevladi latinščine pa je opozoril tudi na v nemščini natisnjene gledališke programe. Pridejali bi le: »Tudi pri celovških jezuitih so bile poleg slovenskih in nemških pridig v letih po otvoritvi slovenske deklamacije, o božiču in Rešnjem telesu 1605. leta« (po Kidričevi Zgodovini, str. 97).

Ob jezuitskem šolskem gledališču nas je pisatelj opozoril, da so obiskovali predstave in bili na nje vabljeni tudi heretični protestantski plemiči in meščani. Posebno obliko protireformacije je avtor takole razložil, zagotovila jo je *posebna toleranca, ki je pač lastna tej deželi* (str. 301). Mi se njegovi kaj apri-



orni trditvi ne bi mogli pridružiti. Vse bolj verjeten vzrok za tako postopanje bi poiskali v posebni razporeditvi družbenih sil, naj sta že bili vzrok dokaj razviti mesti Celovec in Beljak ali rudarsko področje na zahodu ali radikalnejše protestantske smeri s prekrščevalci in pač takšna zasidranost nove vere, ki je nasprotno stran navedla k popustljivejši taktiki.

Protireformacijsko dejavnost je opisal Nussbaumer zelo obširno in do mnogih podrobnosti; jezuitsko šolsko gledališče v Celovcu; publiko; čas predstav in priložnostne predstave; kraj predstav, zvrsti in snovi v gledaliških igrah; gledališki repertoar; uprizoritev: iz snovnega kroga novega testamenta, po snoveh iz legend, z vsebino, ki se je nanašala na posebna verska slavljenja, in še druge s snovjo iz pripovedk in zgodovine. Nadalje nas je seznanil s književnim delovanje profesorjev retorike in poetike, z učenjaško dejavnostjo jezuitov, z uspehi njihovih storitev, posebej s starim redom in še z Osojami. Najbolj se je pisatelj posvetil opatu Virgilu Gleissenbergu in vsemu, kar je le-ta povedal o umetnosti, napisal kot pesnik burk, predvsem pa je povzdignil opatov ep o spokorjenem poljskem kralju Boleslavu, ki pomeni pisatelju obravnavane literarne zgodovine vrh koroškega baročnega pesništva. Orisal nam je tudi samostansko dejavnost v St. Pavlu, St. Andražu in Podkloštru s Podkloštrsko elegijo; nadalje še začetke tiska in književnih spomenikov v nemškem jeziku ter celovško stanovsko gledališče. V zaključni misli je pisatelj povedal, da vidi v koroškem baročnem pesništvu začetek duhovno literarnega razvoja.

Iz vsega, kar je avtor tu zbral, štrli pisana podoba jezuitske šolske dramatike. V dramskih delih srečamo snov iz Megiserjeve zgodovine: povest o pravljicnem nadvojvodi Leopoldu, ki je premagal dalmatinskega kralja Zolemyrja, nadalje kar dvakrat motiv o Ulriku Celjskem. V drugo so jezuiti dramo v Gradeu tudi natisnili, z naslovom »Vindex livor sui ultor seu Ulricus de Cilli« (1695. leta). Med celovškimi profesorji poetike in latinskimi pesniki srečamo tudi J. Despotoviča, F. X. Markoviča in M. Denisa, zadnji je že v svoji celovski dobi skušal ustvarjati tudi v nemškem jeziku. Ob učeni dejavnosti jezuitov je avtor posvetil stran in četrt (str. 192) tudi tedanji slovenski knjižni žetvi. Njegov slavistični sodelavec je spregledal prvo protireformacijsko knjižno manifestacijo Vetrinjščana Lenarta Pacherneckerja, ki ga je poznal že P. Trubar; nadalje je zagrešil napako ob slovnici »Grammatica oder Windisches Sprach-Buch«, ki je izšla pri Kleinmayrju 1758, in je ni napisal Gutsman, kot to lahko preberemo (o. c. str. 192), temveč le koroški jezuiti Slovenci; O. Gutsman je prišel v Celovec šele 1760. leta, njegova »Windische Sprachlehre« pa je izšla šele 1777. leta (SBL, str. 279—283). Še bolj pa me je presenetil avtor z mnenjem o Gutsmanovem slovarju, ki ga je ponovil, kot je sam navedel, za K. E. Nevoletom, in to se glasi: »Pri pregledu besednjaka vsekakor preseneča na prvi pogled, kako so takrat uporabljali neskončno množico nemških izposojenk« (o. c. str. 192). F. Kidrič je ob Gutsmanovem slovarju poudaril, da je bil novi slovar v primeri s Pohlinovim izrazit napredek: »... večje število lepih koroških izrazov, uspehi novih tvorbi in potrebnih slovanskih izposojenk... V besednem zakladu novega slovarja se srečujejo vrste virov: Pohlino slovar, Megiser 1744, izrazi koroškega govora in nove tvorbe, ki jih v dotakratnih slovarjih ni bilo; hrvaški in slovaški element, ki ga je posredovalo ustno občevanje...« (F. Kidrič, Zgodovina,



str. 252, 251). Tako bi za presenetljivo koroško oceno o nekdanjem jezikovnem zakladu koroških Slovencev že lahko zapisali, da za avtorje vsekakor velja nauk iz Prešernovega »Apela in čevljarja«. Sam O. Gutsman je že v tistih časih ob očitkih, da ima njegova materinščina mnogo tujk, v nemškem predgovoru k svojemu slovarju zavrnil svoje sodeželane z opozorilom, da ima do njih prav tako pravico, kot jo ima tudi nemščina. Že takrat pa je svaril rojake pred »strahopetnim in afektiranim omalovaževanjem lastnih besed« (F. Kidrič, Zgodovina, str. 253). Na Slovencem posvečeni strani pogrešamo še izdajo Megiserjevega slovarja (1744) ali vsaj pojasnilo, da je identičen z omenjenim delom »Lexicum Slavonicum« A. Miklauza; M. Žagarjevega Antikrista 1769 itd. K temu še droben popravek v zvezi s celovško izdajo Perhammerjevega katekizma in sicer ne leto 1760, temveč 1761/62. Vse to in še marsikaj bi slavistični sodelavec lahko srečal pri I. Grafenauerju, v študiji Slovensko slovstvo na Koroškem... K. Z., str. 331, prav tako tudi v Kidričevi Zgodovini in v Slovenskem biografskem leksikonu itd. Kidrič opozarja na primer v svojem delu ob Gutsmanovem abecedniku (1790. leta) na posebni položaj v koroških šolah. Ne gre nam torej le za naštevanje, čeprav tudi tu pričakujemo vsaj natančnost, temveč predvsem za osvetlitev vsakokratnega kulturnega ozračja. Razvrstitev vsega gradiva v premnoge večje in manjše predalčke pa je pripeljala našega avtorja do tako mozaične podobe, da iz nje bralec ne more več spoznati razvojne steze. O. Gutsman pa po našem pojmovanju ni le slovenski koroški jezuit, ki se je goreče trudil na svojem stanovskem področju, temveč je tudi preporodni delavec, narodni buditelj in prvi koroški Slovenec z vseslovensko miselnostjo.

Šele ko je pisatelj knjige o duhovni podobi Koroške razpravljaj o osojskem opatu Virgiliusu Gleissenbergu, se je spet razživel. Tako nam je razkril menihove estetske poglede, opisal njegove burleske, predvsem pa vrh koroškega baročnega ustvarjanja — ep o spokorjenem poljskem kralju. Avtor je omenil še celo vrsto pesnikov, ki so uporabili isti motiv, med njimi tudi novejše variante (1925. leta v drami F. Hohehauerja) in prodor motiva vse do Anglije. Zamolčal pa je sosede, Aškerčevega Mutca Osojskega.

V kopici pisanega gradiva najdemo še »rudniške in jamske verze«, ki jih je napisal beljaški kapucin. Avtor je pripomnil, da je ta primer redkost v primerjavi z množico snovi, ki so krožile v tistih časih med nemškimi in slovenskimi deželani.

Ko nas je tako pripeljal v 18. stoletje, smo zvedeli, da se je latinsko šolsko gledališče že umaknilo deželnemu (1737), a da je v tem še prav tako vladal baročni duh. V dramatskem delu, ki ga je napisal nemški igralec, nastopi celo Atila v velikem mestu Sali na Gosposvetškem polju. Motiv je avtor baročno okrasil z blestečo posteljo, ki se spremeni v enako bogato krsto. Za zabavo skrbita Hanswurst in »windische Bäuerin Murmila«. Tedaj se v gledališču bojujeta nemški in italijanski jezik, posebej v operi, prvemu pomagajo v boju še dunajski komedijantje kot gosti. Tuje motive vse bolj izpodrinjajo domačijski, posebej tisti iz domače zgodovine, in tako postane Gosposvetško polje okvir pastirskemu pesništvu: »Ich achte kein Wohnung bloss eintzig allein / Verlang ich ein Hürt in Solfeld zu sein!« je zapel J. D. Prunner v »Carinthia me genuit«. Za svoj čas kar moderno.

Po prvi tretjini knjige o »Duhovnem življenju Koroške« smo že lahko opazili obrise Nussbaumerjeve poti. Iz srednjeveškega »rojstva« posebne

duhovne pokrajine je preskočil — danes nam že komaj vidne in zato rahle ovire, ki bi dognane nasprotovale že utrjenim pogledom — in znašel se je z baročnim pesništvom na začetku duhovno-literarnega razvoja. Kar se nas tiče, smo skušali opozoriti le na njegovo nihanje ob izbiri in razboru gradiva in na sporne zaključke.

(Se nadaljuje)

Rok Arih

## GLEDALIŠČE

### IZ O'NEILLOVE POZNE DRAMATURGIJE

Svojemu življenjepiscu B. H. Clarku (B. H. Clark, *The Man and his Plays*) je izpovedal O'Neill leta 1926: »Vse najbolj dramatične epizode svojega življenja sem držal zaenkrat daleč proč od svojih dram. Opisoval sem le tisto, kar sem videl, kar se je zgodilo z drugimi ljudmi. Gradivo svojih doživljajev sem začel šele obdelovati. In večji del tega gradiva sem prihranil za nekaj posebnega — za cikel dram, ki ga bom, upam, nekega dne napisal; to bo devet samostojnih iger, ki bodo uprizorjene v devetih večerih, tvorile bodo malodane nekako dramsko avtobiografijo, nekaj podobnega kakor *Vojna in mir* ali *Jean Christophe*... To ne bo niti roman niti drama. Oblika bo svojevrstna, premočrten naslednik *Interlude*, toda ob tem ciklu se bo zdela *Interlude* kakor neznatna epizoda.«

V citirani izjavi govori O'Neill o prvem delu svojega dramskega opusa, o dramatiziranih pomorskih zgodbah (*See-plays*), napoveduje v zvezi s *Strange Interlude* svojo osebnejšo avtobiografsko dramatiko, ki je v tej obširni zamisli ni nikoli napisal, in docela molči o srednjem delu svoje dramske proizvodnje, o svojih socialnih in mistično filozofskih dramskih alegorijah (*Emperor Jones* 1920, *The Hairy Ape* 1921, *The Fountain* 1921, *The great God Brown* 1925, *Lazarus Laughed* 1926), ki jih je osebno zelo cenil, katere pa je kritika odklanjala.

Vendar se osebnejša dramatika pri O'Neillu pojavi že pred *Strange Interlude*, ki jo označuje avtor sam kot začetek tretje faze svojega pisanja. Zasledimo jo že v mnogih dramah pred letom 1926 v podobi ljubezenske igre v prvem planu, brez zahtevnejše miljejske zgodbe, v katero sta še utesnjeni n. pr. *Anna Christie* in *Oil* — ljubezenske igre kot spolno nagonski problem, kot krvna usoda. V zvezi s Strindbergom, ki ga je od vseh dramatikov najbolj čislal in najbolj posnemal, s Strindbergovim pojmovanjem spolne ljubezni kot spolnim sovraštvom in njegovim, v nenaturalističnem obdobju bolj metafizičnim kot psihološkim interesom za dramski značaj, je O'Neill prvi med dramatikmi 20. stoletja odkril, da pomeni Freudova psihoanaliza, njegova razlaga libida (ki je v enaki meri metafizična kot psihofizična), zlasti njegovo tolmačenje tako imenovanega Ojdipovega kompleksa, *izredno dramatiziranje* spolno-nagonskega življenja v človeku in s tem zelo uporabno sredstvo za ustvarjanje tragičnih konfliktov in tragičnega občutja na odru. To svoje odkritje je pričel postopoma uresničevati s Strindbergu zelo sorodno, morečo atmosfero na odru v številnih igrah, ki so pripravljale *Strange*

Škoda, izredna škoda za delno izredno lepo gradivo, za resnično lepe podatke o kopanju, hrani, o gibanju prebivalstva, o tlakovanju, o razsvetljavi in še o mnogočem. Mnogokaj pa za čudo tudi manjka. Skoraj nobenega govora ni o lekarniškem materialu. Ob podobi stare Ljubljane bi zaslužile posebno obravnavo tiskarne in tudi omemba »Kronike kratke slovenskim jezikom spravljene« ne bi smela izostati. Nadalje ni nobenega govora o akademijah, o Linhartovem pomenu, o vplivu Zoisovega kroga, zelo malo o Vodniku. Vse to nujno sodi v kulturno zgodovino, ki je v knjigi »Stara Ljubljana« sicer podana, deloma z bogatim materialom, ki pa ne kronološko ne po vrednotenju ni urejen tako, kakor bi bilo želeli. Kljub velikim zaslugam in velikemu znanju pisca zato knjiga ne more služiti za zgled.

Branko Rudolf

## RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

(Nadaljevanje)

### III.

Kaj nam je povedal E. Nussbaumer o koroškem jožefinizmu? Mimo uvoda — s katerim je pisatelj poleg splošno avstrijske označitve opozoril, kako je tolerančni patent osvobodil 14.000 tajnih protestantov (tedaj »so Dalmatinov molitvenik, Krščanske lepe molitve dali v Celovcu še tretjič natisniti«, 1784; cit. po I. Grafenauerju v Koroškem Zborniku na str. 310) in jim dovolil privatno versko izživljanje — je zapisal, da obdobje pomeni končno zmago nemškega jezika nad baročno latinščino. Obširno je spregovoril o uničenju samostanov; vzporedno z njimi so prosvetljenci spravili s sveta še mnoge dragocene literarne spomenike, ki jih ne bodo mogli preboleti niti sodobni germanisti (o. c.). Nadalje nas je seznanil še z naslednjimi, nekaterimi izredno zanimivimi podpoglavji, v katerih pripoveduje o ukinitvi samostanov in posledicah tega ukrepa Jožefa II.; o prepovedih in izgubah na področju ljudske poezije; o tem, kaj je povedal o tej epohi koroški pesnik; o slih novega duha (J. von Sonnenfelsu, A. Blumauerju); o koroškem pesniku na Dunaju in pesništvu po vzoru Blumauerja na Koroškem. Natančneje je obravnaval opata A. Edlinga, njegovo liriko, vzore pred jožefinizmom, poetovo izpoved, dramsko pesništvo (Korneta, Dogodke na lovu), opatova jožefinsko-teološka dela, Koroška pisma in razpravo O duhovniku, kakršnega si želimo. V vrsti kulturnih dogodkov in osebnosti je omenil nadvojvodinjo Marianno v Celovcu, 1781—1789, njeno samoizpoved in asketski dnevnik, grofa Enzenberga in koroško dvorno pesnitev. Obširno je razpravljal tudi o kulturnem pomenu celovške lože; o duhovni zgodovini jožefinske epohe; tisku; J. Friedlu in pismih dušnega pastirja iz province, o spisku knjig C. F. Walliserja, o J. B. Alcingerju, njegovih zbranih pesmih, o trpkih tožbah katoliške cerkve; o gledališču; o F. Dutwarju in celovškem gledališču, o svobodnih opozorilih o Talijinem templju v Celovcu in avtorjih, kakor tudi o domačijskih dramskih delih, direkciji in igralcih, državnem nadzoru in lju-

bezenskem odru. Tudi filozofska vzgoja se je po Nussbaumerju v tistem času na Koroškem široko razmahnila. Kantu so sledili F. d. P. Herbert, drugi njegovi prijatelji, Marija plemenita gospa Herbert in Elizabeta Sollner v krogu von Wiesenaua. Med nasprotniki te filozofske smeri omenja avtor pl. Storchenaau, G. Mayerhoferja in J. A. Mitscha. Ob koncu tako nanizane pokrajinskega bogastva srečamo še dva slovenska ljudska pesnika M. Andreaša in A. Schusterja - Drabosnjaka in odklone od racionalizma ter F. S. Porcio. Ob sklepu pa koroške dosežke jožefinizma.

Da bi pojasnil ozračje, je avtor omenil tudi prepovedi na področjih ljudske poezije. O tem, kako so ravnali z igrami in igralci, nam govorijo akti celovške kresije iz začetkov 19. stoletja. Vsekakor pa možberški kmetje (o. c.), ki so se pokorili v ječi zaradi tega, ker so uprizorili igro o »Treh kraljih«, niso bili deležni izjemnih sankcij, kot je to pravilno podčrtal pisatelj. S te strani se nam zdi lahko »poredni pauer« Drabosnjak še bolj samorasel in trmoglav pionir slovenske ljudske dramatike.

Ob najpomembnejšem nemškem koroškem pesniku iz tistih dni (o. c.), dramatik opatu Edlingu, in njegovih Koroških pismih bi izbral zanimivost, da je mož zagovarjal, kako velja za pastoralno teologijo uvesti nemški jezik, nikakor pa ni bilo po njegovem potrebno, da bi izpeljali isto tudi za slovenščino, kajti od študirajočih le tretjina govori slovensko, ta pa zna tudi nemško. »Slovenskemu jeziku v Notranji Avstriji bo še dolgo primanjkovala nadarjenost, da bi lahko bil jezik profesorjev, s katerim ti znanstveno razpravljajo« (o. c. str. 246).

Pri opisu gledališke dejavnosti zvemo še, da so v tistem času v domačijsko nemško avstrijsko dramatiko prevzeli tudi podobo slovenskega kmečkega človeka kot obroben, statistu podoben lik. Pisatelj, nemški igralec, je priredil dramo »Reinhold von Schenk, Hauptmann zu Osterwitz, oder Margarethe mit der Maultasche« (natisnjeno 1794). V njej nastopata tudi slovenska kmetica in grajski norec s slovensko pesmico; kasneje je domača kritika (1830) uprizoritev odklonila, ker je v predelani igri še vedno nastopala kmetica iz okolice Brež v slovenskem kmečkem, sodobnem kostimu.

Vse, kar lahko preberemo o gledališču in gledaliških avtorjih (uprizorjeni so bili tudi Shakespeare, Schiller in Goethe poleg sodobnega, kar je rodila domača in bližnja okolica) in kar nam potrdi tudi še seznam knjig celovškega knjigarnarja, nam priča, da si je provincialno središče na vso moč prizadevalo, iznebiti se provincij lastnih značilnosti.

Od Kantovih častilcev do prečastitega Jožefa Antona Miča (Mitscha), ki je bil Slovenec, a je pisal nemško in zagovarjal v svojem jožefinskem prosvetljenem navdušenju kot univerzalni jezik ruščino, bi prišli do obeh ljudskih pesnikov M. Andreaša in Drabosnjaka. O njiju kakor tudi o prof. Ahaciu, ki ga srečamo ob tej priložnosti, ne vzemo nič novega. O tem, kakšno mesto ima koroški bukovniški dramatik v razvoju slovenske dramatike, sta zapisala tehtna spoznanja že dr. B. Kreft in prof. Filip Kumbatovič, česar pa E. Nussbaumer ni upošteval.

Tudi bogato poglavje »Romantični duh« je pisatelj sestavil iz mozaiku podobne množice elementov. V posameznih razdelkih opisuje skrb za zgodovino in za revijo Carinthio od njene ustanovitve do današnje podobe tega časopisa. Kako je bil ta priloga h Klagenfurter Zeitung, kako samostojna revija, nadalje popularnoznanstvena revija obeh deželnih društev in še revija

zgodovinskega društva: k temu je avtor pridejal še romantični program časopisa in opozoril na njegovo nacionalno dvojnost. Seznanil nas je s Kaerntnerische Zeitschrift, z njenimi pesniki in pesniki Carinthie (J. G. Kumpfom, J. R. von Jenullom, S. M. Mayerjem, J. N. Thaurerjem, s koroško zgodovinsko pesmijo, Gallensteinovo liriko, z romantično zgodovinskimi povestmi in dramatičnimi poskusi, z A. R. Gallensteinom, A. R. von Buzzijem, J. O. Gallischem in Urbanom Jarnikom). Naš avtor je posebej obravnaval dejavnost J. G. Fellingierja in P. A. Budika v celovškem gledališču; mlajše pesnike Carinthie (F. X. Kienreicha, F. v. Lannerja, B. Hermetterja, G. Bogensbergerja in A. Guzmanna) in tudi nepomembne pesnike v Carinthii v dobi romantike in pa časopis »Humorist«, ki je nastopil zoper Carinthio. Končno si je pisatelj zastavil še vprašanje, kaj je ustvarila romantika? (Ne delim mnenja z nekim slovenskim recenzentom, ki je v koroški reviji »Vera in dom« svečano razglasil, naj bi zdaj Nussbaumerjevemu delu sledila še slovenska študija o duhovnem življenju Koroške. Prepričan sem, da lahko pripomore k rešitvi z naslovom zastavljenega vprašanja le združeno gradivo.)

Ob vsem, kar je avtor zbral na enainpetdesetih straneh, bi moral zapisati, da njegovemu mozaiku manjkata podlaga in vezivo. Nikjer nisem srečal pojava, ki ga novejša literarna zgodovina imenuje predromantiko: nadalje se zdi nam bolj kot Nussbaumerju pomembno, da so deželo takrat razdelili na dve državi; pred tem je vso Evropo pretresla francoska revolucija, o njenih odmevih na Koroškem ne zvemo skoraj ničesar. Prav tako pomembne se mi zdijo tudi idejno različne romantične smeri pri različnih narodih in tudi še posebnosti avstrijske romantike. Našteti izhodišč E. Nussbaumer ni upošteval v zadovoljivi meri.

Že dunajski literarni zgodovinar J. Nadler<sup>1</sup> omenja ob Denisu, kako se je »Sined der Barde« odločal na križpotju med nemško in slovansko romantiko (str. 186). Sam se je vendarle naslonil na Ossiana in nemški prevod Malletove Danske zgodovine, drugim je klical, naj bi zbirali staroslovanske pesmi, ki jih je krstil Nadler »ilirsko bardsko pesništvo«; vemo tudi, kako se mu je odzval oče Marko Pohlin. Kot je zabeležil pisatelj v predhodnem poglavju, je avstrijski predromantik živel nekaj časa tudi na Koroškem.

Za tem pa se je dogodilo še marsikaj, kar naš koroški literarni zgodovinar omenja le mimogrede. Le nekaj vrstic iz proglasa nam pove, kako so se preoblikovale za par let celo deželne meje: »NAPOLEON«, zesar Francosov, Kral Italije, varih rajnske svese. Smo sklenili inu sklenemo tako: B l a s k a K r a s s i a (podčrtal ibid.), Kranjska deshela, estrajaska Istria... bodo sanaprej imenovane ilirske Deshele.<sup>2</sup>

Naš avtor je obšel tudi spoznanje o različnih tokovih pri različnih narodih, ki so, kot je zapisal F. Strich v Deutsche Klassik und Romantik (str. 355), »težili v nasprotni smeri; v Nemčiji namreč nazaj v preteklost, v Franciji, Angliji in Italiji pa v prihodnost.«<sup>3</sup>

Vse raziskave o malem in naglo se prebujajočem slovenskem narodu (ki je že v tej dobi podaril Evropi genialnega poeta) kakor tudi mnogostranska prizadevnost, ki jo je razvil slovenski pesnik Jarnik na Koroškem, nam

<sup>1</sup> J. Nadler, Literaturgeschichte Österreichs, 1951.

<sup>2</sup> Zgodovina slov. naroda, dr. J. Mal, 1928, str. 66.

<sup>3</sup> Fritz Strich, Deutsche Klassik und Romantik, 1949, str. 355.



prav tako potrdijo našo misel, kako so romantični tokovi med Slovenci tudi ob svojih najbolj skromnih različnih težili v prihodnost: »Zarja lepa se raz-liva / čez slovenji Gorotan / zbuja dremanje častliva / oznanjuje svetli dan« (Jarnik, Na Slovence).

Dunajski predromantik je še razmišljal o tem, ali naj bi uporabil slo-vansko mitološko gradnjo. V svojem dunajskem predavanju pa je leta 1912 romantik F. Schlegel med drugim že poudaril: »... največjega barbarstva si kriv, če zatiraš narod...«<sup>4</sup>

Toda teoretiki nemške romantike v Avstriji (F. Schlegel, Hofbauer) so bili zagovorniki tiste smeri, ki je težila nazaj; živeli so v okrilju Metterni-chove administracije. Vsekakor pa je vlada ob začetku nove vojne (1809) že morala računati tudi z nenemškimi narodi, kakor še nikoli doslej (F. Kidrič, Zgodovina, str. 363). Varianta avstrijske romantike je bila prav tako nekoliko različna od nemške, in kot omenja profesor Kidrič, sprejemljiva za narode zamudnike.

Ob Iliriji je neznani koroški Slovenec v »Vratenskem rokopisu« napisal v slavo Napoleona nekaj izredno politično obarvanih pesmi in pripisal še »En Wiwat Iliry«; rokopis so našli 1817. leta v Vratih; omenja ga F. Kidrič na str. 536 svoje Zgodovine. Te pesmi, ki jih je baje napisal župnik Schneider, so odločnejše kot Vodnikove. F. Kidrič omenja, da so se Ilirije kot koristne protiuteži nemškemu pritisku zavedali: Vodnik, celo avstroslovan Kopitar, še Primic in U. Jarnik.

V Kidričevem delu bi torej Nussbaumerjev slavistični sodelavec lahko zbral temeljito dokumentacijo, ki je v delu o koroški kulturi ne najdemo: pojav Ilirije (stran 359, 365); Japelj v Celovcu, 1801, ravnatelj bogoslovja, 1805 škofijski šolski nadzornik (str. 459); o Carinthii (str. 638); o osebnih sti-kih med Kranjci in Korošci (Jarnik, Kumpf, Ravnikar, Vodnik, 1814. leta, str. 577—578); o ugodnih razmerah v Celovcu (str. 537, 539); ocena Jarnikovih pesmi; o zvestih prijateljih Kumpfu, Jenulli, Mayerju, Jarniku (str. 571).

S temeljitim pretresom slovenskih virov bi avtor lahko spoznal, kako je Slovenec stopal v romantiko v bistveno drugačnem osnovnem položaju. Spe-rans piše na str. 140—141 o tendencah narodnega prebujenja. Še tako pro-vincialna varianta v nemški jezikovni skupini je imela prednost že v kon-tinuiteti oblasti: nemško plemstvo — nemška buržoazija, kot je to razvil isti avtor (str. 144, druga izdaja). Ko pa je prav tam še opozoril na posebno pre-pletenost fevdalnih interesov s kapitalističnimi, je poudaril, da je bilo vse to v zavoro pri razvoju slovenskega narodnega prebujenja. Nemška buržoazija je tudi še kasneje zagovarjala notranjeavstrijski centralizem v državnem smislu in partikularizem v odnosu do nenemških narodov. »Ljubljana, Trst, Gradec in Celovec so dolgo časa tekmovali v prizadevanju, da bi grupirali del slovenskega naroda okoli sebe« (Sperans, str. 145).

Če pa razpravljamo o kapitalizmu, moramo opozoriti tudi na germani-zacijo. To bi lahko zasledili v treh smereh: 1. v gospodarskem prodiranju, 2. z dejavnostjo državnega, birokratskega aparata, 3. s pomočjo šolstva in kulturnih ustanov, kjer ni šlo le za jezik, temveč tudi za duha, kot je vse to razložil Sperans (str. 171, druga izdaja).

<sup>4</sup> F. Kidrič, Zgodovina, str. 479.

V takem okviru lahko razumemo celovško romantiko in k temu lahko omenimo še Herderjev slavospev na Slovane, ki ga je lahko priobčil Urban Jarnik v Carinthii 1812. leta v št. 23. Analiza znanih Jarnikovih pesmi, kar se tiče njihovih idejnih temeljev, nam — po F. Kidriču in I. Grafenauerju — razkrije prosvetljsko poučnost, pietistično pobožnost, klasicistične podobe, predromantična prirodna občutja in narodni zanos romantika.

Sama preusmeritev pesnika Jarnika, kateremu današnji slovenski svet priznava večjo nadarjenost od Vodnika, v narodopisje, zgodovino in narodnostni boj je nadvse značilna. (Pripominjam pa, da ne poznamo niti vsega, kar je pesnik ustvaril, ker je, kot to omenja I. Grafenauer, iz arhiva »Kaerntnerischer Geschichtsverein zu Klagenfurt« po nevestnosti hranilcev od 1858. do 1884. leta izginil zvezek »Mnogotere pesmi«, po letu 1884. pa so enako pot ubrale še tri pole z 12 pesmimi in z njimi še Janežičeva zapuščina; isto omenjata še F. Kidrič in Scheinig. Glej študijo I. Grafenauerja, Koroški Zbornik, str. 324.

Ko je v Carinthii 1826. leta izšla Jarnikova študija »Andeutungen über Kaerntens Germanisierung, ein philologisch-statistischer Versuch«, so, kot sporoča Scheinig v Kresu (1884), avstrijski sodelavci Carinthie avtorja napadli in zasmehovali. Tudi to nam pripoveduje, kako začasna in kako izjemna je bila celovška romantična idila v Carinthii; tega pa se je avtor v svojem zaključku, ko je spregovoril o pridobitvah romantike, dotaknil zelo zelo rahlo.

In če se zamislim še ob stavku »... da je U. Jarnik v poetični obliki v pesmi »Na Slovence« izprijal sporazum med nemškim in slovenskim pesništvom enako, kot je to storil Prešeren v svojem nemškem sonetu o dojlji — nemškem pesništvu« (o. c.), bi spet moral opozoriti na nevarnost, ki se skriva v podobnih dvosmislih. Prešeren je v sonetu z naslovom: »An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten« določno izpovedal, da ga ne skrbi hvaležnost Germanki:

»Nur dass Sie wird der Mutter vorgezogen,  
das ist's, was in mir weckt des Zornes Flamme.«

Ker pa se je E. Nussbaumer dotaknil vprašanja že s te strani, bi si dovolil svetovati, da bi k boljšemu umevanju pesnika pripomogel vsaj razbor drugih Prešernovih pesmi. Kot eden izmed redkih v tem kotičku Evrope se je pesnik dvignil iznad pokrajinske miselnosti. Ob njem bi naš avtor lahko razkril v svoji materinščini izraženo odkritosrčno misel o tedanjem položaju mladega naroda:

»Deutsch sprechen in der Regel hier zu Lande  
Die Herrinnen und Herren, die befehlen,  
Slowenisch die, so von dem Dienerstande ...«

(Sonet: Warum Sie, wert... Prešernove nemške poezije s prevodi O. Župančiča, SAZU, 2, Ljubljana, 1950, str. 24, 44.)

Ko pa me je pisatelj v tem poglavju spet seznanil še s programom celovškega gledališča (Lessing, Schiller, Grillparzer, Kotzebue, Holbein, Castelli itd.) sem se zlahka znašel v tedanjem ljubljanskem nemškem gledališču. O njem je zabeležil F. Kidrič (str. 641): »povprečen nemško-avstrijski pokrajinski oder«.

In nenavadno (kar pa v delu o duhovnem življenju Koroške nisem prebral): »Medtem ko za gledališko zabavo tistemu občinstvu, ki je znalo samo slovenski ter moglo s pridom slediti le slovenski igri, na Kranjskem, Primorskem, Štajerskem, v Prekmurju ni nikdo več skrbel, so storili to na Koroškem ljudje, ki se niso brigali niti za regeneracijo slovenskega literarnega jezika niti za pritegnitev novih panog v slovensko literarno obravnavo — kmečki bukovniki: vsaj že za dobo okoli 1816. je izpričana predstava pasionske igre v Železni Kapli...« (F. Kidrič, *Zgodovina*, str. 642.)

Izjemna v programu celovškega gledališča je bila nedvomno v obravnavanem delu opisana premiera Fellingingerjevega »Ingua« (avtor je uporabil motiv iz zgodovine spopadov med Slovani in Germani ob pokristjanjevanju). O svečanih gledaliških predstavah v celovškem gledališču nam je sporočil svoj vtis ob uprizoritvi Budikovega Alberta Nassauskoga tudi dr. Prešeren: »Korošci so boljši patrioti ko mi« (Čopu, 15. sveč. 1852, *Novi svet*, 1949, št. 2). Prešernova redka pisma so zanimiv prispevek k podobi tedanjega Celovca; knjiga o duhovnem življenju Koroške ne ve za nje. Tako je Prešeren med drugim zapisal: »Ljubljanci imajo neprimerno več svetskega čuta kot Celovčani... Korošci pa so pametnejši, ker ne puste kričati in prvačiti vsakega pritepenega kričača itd.« (Čopu, 5. sveč. 1852, *Novi svet*, 1949, št. 2). Nussbaumerjevemu delu nikakor ne bi škodovalo, če bi njegov slavistični svetovalec izpopolnil z zgoraj omenjenimi sporočili sodobnika podobo o takratnem celovškem gledališkem življenju.

Ko ugotavljam, da je pisatelj naštel — sicer manj pomembne — slovenske pisatelje (Hermetterja, Levičnika, Marovšnika), bi se ustavil še enkrat ob zaključni misli, v kateri je avtor povedal, kako je romantika sprostila vprašanje narodne dvojnosti in vzpodbudila drugo narodno deblo k narodno samostojnemu življenju. Že v vseh predhodnih pripombah sem skušal vsaj nakazati praznine v Nussbaumerjevem poglavju o romantiki in jih dopolniti s posameznimi opozorili na poseben razvoj zamudniškega naroda, ki je v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja, predvsem pa s Prešernom in njegovim krogom, že dohitel Evropo; le s takšno razlago bi lahko osvojili omenjeno zaključno Nussbaumerjevo sentenco.

Naslednje poglavje naše knjige: liberalizem — renesansa jožefinizma označuje dvoje koroških osebnosti, svetovljanskih duhovnikov Simona Martina Mayerja in Vincenca Rizzija. Drugi naj bi bil po Nussbaumerju zaradi svoje naprednosti in bojevitosti še zadnji jožefinec. Taka označitev znamenitega Prešernovega prijatelja, prav tako pa tudi že sam naslov poglavja sta nenatančna in dovolil bi si podvomiti v tovrstno zvezo liberalizma in jožefinizma. Vsekakor pa drži: »Kako moderno prizadene še danes Rizzi in kaj vse ima še danes veljavo, kar je imel povedati kot kritik in časnikar« (o. c.).

Ob tem sem se še domislil, da so koroški Slovenci Rizzijevo bleščečo kritiko Prešernovih poezij v prevodu znova ponatisnili še 1949. leta v februarški številki (2) *Svobode*, mesečnika slovenske Koroške; še v Rizzijevih dneh, 2. I. 1850, pa je bila objavljena tudi v »Novicah« (Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina, II, str. 86).

Iz koroške Rizzijeve kritike Prešernovih poezij, ki se mi zdi (za raziskavo stičnih točk med obema narodoma) zelo pomembna in je naš pisatelj ni dovolj upošteval, naj navedem: »... duha tega pesnika se cenzura ni mogla

polastiti in najnedolžnejša pesem je, kar je lahko izraz svobodnega duha, protest proti nadzorovanju slovstva po policiji.« Nadalje še: »... da je te pesnitve lahko mogoče meriti z merilom, ki velja le za duhovne prvine vsakega naroda.« In: »... da mu je (Prešernu) zaradi njegove univerzalnosti, resnične človeške izobrazbe ostala tuja omejena enotnost, ki vidi vse samo v domovini in odklanja vsako tujo izobrazbo z geslom: raje nobene izobrazbe, kakor pa tujo!«

Prav tako je ilustrativen za Rizzijevo idejno usmerjenost odlomek iz njegovega članka »Narodnosti na Koroškem«. Izšel je v »Deutsche Monatschrift aus Kaernten« (Celovec, 1858, str. 130). Še 15. VIII. 1956 so ga ponatisnili v prevodu Naši Razgledi: »Razumemo strah in plašnost zavoljo stremljenj Slovencev, ki žele resnično, dejansko doseči pravico, zajamčeno po ustavi, razumemo strah določenih ljudi, ki se tako radi odevajo s suknjo poštenih rodoljubov, vendar ne odobravamo sredstev, ki so se jih začeli posluževati.« I. Prijatelj uporablja za koroškega kulturnega delavca naslednjo oznako: »... odkritosrčni takratni Nemec, koroški pesnik in pisatelj Vincenc Rizzi« (Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina, I, str. 36).

Zgornje gradivo sem izluščil, ker že samo zase dopolnjuje sicer dokaj popolno Nussbaumerjevo podobo Rizzija. Res, V. Rizzi je lahko vznemiril sodobnega ocenjevalca koroškega duha, kajti narodno politična publicistika, ki je po več kot sto letih še aktualna (1850—1957), je dobro znamenje za publicista in slabo za ljudi, ki jih je vzgajal najmanj provincialni časnikar novejših Koroške. Zanimivo zame je bilo, da se je prof. Nussbaumer ob zaključku pridružil Rizzijevemu boju za narodno strpnost: »In vendar bi lahko ta markantna osebnost koroške duhovne zgodovine povedala današnjemu času še marsikaj!« (o. c., str. 360). Avtor je sicer izgubil s tako metodo mirnost literarnega zgodovinarja, pridobil pa je s tem nekaj drugega, postal je za čas s čustvom in izraženim nazorom opredeljeni bojevnik za spoštovanje in strpnost med obema narodoma v sodobnosti.

Tri osebnosti so po pisateljevem mnenju ob razvijajočem se kapitalizmu najvidnejši poeti Koroške: Rizzi, kritik, kulturni politik, pesnik, pisatelj, ki je že ubral pot k realizmu, Franc Ernst Pipitz, zgodovinar, pisatelj, in Tschabuschnigg, lirik in pripovednik.

Poleg prvega je posebej zanimiv še zadnji. Za drugi del svoje »Eulenspiegelove trilogije« si je pisatelj izbral motive iz delavskega življenja. Naslov dela je: Industrialei (1854), v drugi izdaji »Tovarnarji in delavci« (1875). »Tschabuschnigg je eden prvih v nemškem pripovedništvu, ki je temeljito obravnaval delavsko vprašanje. Avstrijski dvorni svetnik, ki je v 50-tih letih, v dobi najhujše reakcije pisal socialnodemokratski roman in dal na njegovi naslovni strani natisniti svoje polno ime, je vsekakor unicum,« je zapisal dunajski kritik Karl von Thaler v Neue Presse in pristavil: »Tschabuschnigg mogoče ni zavestno zasledoval cilja, ki ga je dosegel s svojo knjigo. Ni nameraval pisati tendenčnega romana, toda snov, ki jo je izbral, ga je nenasilno zapeljala k ostri kritiki kapitala. Vsa svetloba pada na delavce, senca na bogatega lastnika tovarne ... V vsem romanu ni niti ene socialnodemokratske fraze in tem močnejši je učinek ...« (o. c. str. 370).

Ko smo se premaknili v novejši dni, nam je pisatelj v poglavjih Noriška šola, V območju epigonstva, Staroavstrijski jug povedal: »... da je določalo literarni razvoj Koroške v 19. stoletju epigonstvo« (o. c., str. 379). V kopici

pokrajinskega povprečja sem izbral dva stiha iz Fercherjeve (pravo ime je Johann von Steinwand, roj. 1828, študiral je tudi v Gorici) drame »Drahomira«, ki sta lahko tipična za miselnost tedanjega avstrijskega pokrajinskega ustvarjalca: »Vom Deutschen wird Slawe, wird die Welt / Noch durch Jahrtausende zu lernen haben...«

O koroški slovstveni reviji Mlada Koroška (Jung-Kaernten), ki je izhajala v Beljaku od 1895—1895, je avtor zapisal, da je posredovala »provincialno književnost v slabem pomenu besede — narejeno, sentimentalno, alpsko, vaško poezijo« (o. c., str. 407).

Med opisom takšne splošne literarne suše sem srečal še droben odstavek o germaniziranem Slovencu Thomasu Koschatu. Presenetilo me je naslednje: »Danes Thomas Koschat (roj. 5. 8. 1845 v Vetrinju, umrl 19. 5. 1914 na Dunaju) ne velja več za utelešenje čiste koroške posebnosti, ljudske muzikalnosti in pristnega narečja.«

Iz obilja slovenskih in slovanskih motivov v književnosti tistih časov, kar vse našteva naš avtor, ali pa iz velikonemške tendenčnosti v delih posameznih ustvarjalcev si lahko ustvarimo trojno misel: 1. kako intenziven je bil velikonemški pritisk, 2. kako bogata je bila slovenska njiva — ljudska ustvarjalnost s svojimi motivi in 3. predvsem, kako hudo je na silo variti tako heterogene osnove, kot so to nemška provincialna književnost in slovenske ljudske kulturne prvine. Tako blago izpod nemškega peresa bi bilo: »Rojenice« (1906) pesnice Irene Edle von Schelander; »Zlatorog« (1900), lirična drama Camille Lucerne, ki je živela kot srednješolska profesorica v Zagrebu in napisala nekaj slavističnih študij; H. Fogarja (F. Hohenbauerja) »Cristus und Perun«, pesnitev (1917). Sem lahko vštejemo še pisatelje iz poglavja Staroavstrijski jug, plemiče Zoisa, Leitgeba itd. Šele na poti k moderni srečamo na Koroškem H. Sittenbergerja, ki se je nekoliko vzdignil iznad provincializma (o. c.). (Njegovo drobno delo »Dnevnik Sholastice Bergamin« (1899) poznamo tudi po slovenskem prevodu.)

(Konec prihodnjič.)

Rok Arih



tastike so nastale nekatere ljubke situacije, naj omenim prizor, poln očarljive poezije, ko se srečajo v gozdu mala Barbka, nagajivi muc Dremuš in hudi pes Črt.

Satirična ost se kaže v ostri perlustraciji najvišjih ustanov in celotnega diktatorskega ustroja in pa v persiflaži politike, ki jo nemalokrat vodijo infantilne kaprice; v žarki luči je osvetljena predvsem zaudarjajoča moralna mizerija, okruten cinizem in brezdušna poniglavost »narodnih« voditeljev.

Zanimiva je kompozicija dela: Šega takorekoč ne pripoveduje sam, ampak skozi oči različnih junakov beleži dejanje; tako z različnih aspektov ustvarja mnogobarvno celoto. Zgradba torej ni zgolj vnanje interesantno osvežilo: mimo mnogoličnosti pridobi pisatelj še očarljivo neposrednost, saj se že zgolj v dikciji pripovedi razkrivata otroška mentaliteta in sentiment.

In če bo Mali, mladi junak iz knjige, res napisal močno strog kritičen pretres povesti, bo moral sodbo skleniti: knjiga »Zgode in nezgode kraljevskega dvora« je zavoľjo ustvarjalne svežine, prepričljivosti in topline ena najlepših in najdragocenejših knjig, kar jih je bilo kdaj namenjenih mladim srcem.

Marjan Brezovar

## RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

(Nadaljevanje)

### IV

V posebnem poglavju o temeljih modernega koroškega pesništva srečamo v Nussbaumerjevem delu tudi vrsto avstrijskih koroških etnografov in zgodovinarjev, ki so raziskovali in popisovali pokrajinsko ljudsko tvornost in zgodovino. Atribut domoljubja, ki so si ga nadelj vsi ti možje že v času svojega delovanja, se mi zdi značilna pokrajinska posebnost. Kot domoljube jih je proslavljala tudi koroška meščanska družba, omejena le na nemško jezikovno področje. Večina izhodišč v njihovih razpravah označuje neko določeno usmerjenost njihovih raziskovanj, ki jo zlahka uokvirimo: pomenila je idejno dopolnilo v splošnem načrtu intenzivnejše, načrtnejše germanizacije Koroške proti koncu 19. stol. in v sledečem 20. stol.

E. Nussbaumer je osvetlil le eno, nemško avstrijsko stran, nikjer pa ni spregovoril posebej o strokovnih, znanstvenih delavcih Slovencih.

Avtor je le redkokdaj segel za kulise koroškega življenja. Prav tam bi lahko razkril posredna pojasnila za neenako usodo obeh narodov. Le osamljen drobec take vrste je zanimivi odlomek iz korespondence med avstrijsko-štajerskim pisateljem P. Roseggerjem in voditeljem koroških nacionalcev J. V. Dobernigom. V teh pismih se je kovalo koroško-štajersko bratstvo z naslednjo vsebino: »Torej bo moralo nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) predstaviti svojo glavno dejavnost na jug in še posebej moramo nakloniti našo veliko zbirko južnim mejam, toda ne v smislu, da bi se nasprotnik naučil nemško, temveč da bi Nemci ostali nemški,« je zapisal P. Rosegger (o. c., str. 445).

Le mimogrede je avtor knjige o koroški kulturi opozoril na narodnostni boj, ne zvemo pa niti za celotnost germanizacijskega nasilja niti za množično emigracijo slovenskih izobražencev po prvi svetovni vojni. Ne bi ponavljal imen koroških Slovencev, strokovnih in znanstvenih delavcev, katerih imena je lahko pisatelj srečal tudi v I. Grafenauerjevi študiji, ki jo med viri sam omenja. Najmanj pa nameravam ponavljati razčlenitev dejavnosti »psevdo-znanstvenikov« Wuttejevega kova, ki jo omenja že I. Grafenauer v svoji študiji Slovensko slovstvo... (Koroški Zbornik, str. 288, 289).

Le v podpoglavjih zvemo nekaj o M. Majarju, J. Janežiču, največ o A. Einspielerju. Tu srečamo še Sketa in najdemo celo nekaj vrstic o Mešku. S tem, kako je pisatelj opisal slovenski delež v 19. in 20. stol., ne moremo biti zadovoljni že zaradi tega, ker ni upošteval celotnega razpoložljivega gradiva. Pomanjkljivost je še težje narave, kajti E. Nussbaumer se znajde delno celo na N. Wuttejevi ravni, ta pa za naša merila ni bil nič več in nič manj kot spreten propagandist velikonemške misli.

Kaj vse je vplivalo na avtorja, ali strokovna slabost njegovega slavističnega sodelavca ali pa že znano ozračje v njegovi domovini, je vprašanje zase. Dejstvo je, da se pisatelj nikjer ni oddaljil tako močno od lastnega izhodišča kakor v poglavju, kjer ga prevzame provincialno domoljubje.

Pri odlomkih, ki so uvrščeni pod skupni naslov Narodna dvojnost slovenskega jezika in književnosti na Koroškem s podnaslovi in podpoglavji: A. M. Slomšek (ena stran), M. Majar Ziljski (ena stran), A. Janežič (pol strani), Andrej Einspieler in narodni program koroških Slovencev, ustanovitve listov, Mohorjeva družba, Celovec in razvoj slovenskega jezika in književnosti (pet strani in tri četrti), moram opozoriti na pomanjkljivost tako glede količine uporabljenega gradiva kakor tudi glede načina njegove uporabe. Problem je še globlji, zlasti zato, ker je avtor pisal predvsem za nemškega bralca. Zato bi o ilirizmu moral povedati kaj več. Naslonil bi se lahko na Frana Petrétu, Poskus ilirizma pri Slovencih, 1939; Speransa-Kardelja, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939 itd. O Janežičevi podobi bi moral seveda povedati še marsikaj. Nikjer (z izjemo korespondence Rosegger — Dobernig in v zelo nejasno zabeleženem spopadu Einspieler — dr. Hussa) ne zvemo, kako je tedanja avstrijska, koroška stvarnost zavirala ali kakor koli vplivala na razvoj avstrijsko-nemške in slovenske duhovne nadzgradbe. Na str. 197 Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine bi pisatelj lahko prebral, da je Einspieler dne 22. aprila 1865 prišel pred deželno sodišče, ker je njegov list »Stimmen aus Innenoesterreich« kritiziral stališče koroškega in štajerskega deželnega zbora zaradi neenakopravnosti slovenščine. Na str. 133 istega dela bi pod črto lahko našel zanimivo oznako Janežiča. Le-ta prominentni organizator slovenskega slovstva je opozarjal Ljubljano na Čeha, ki se je v svojem delu nekritično naslonil na Czörnigovo narodnostno statistiko. Nadalje ni E. Nussbaumer omenil pomembnega dogodka v Einspielerjevem idejnem razvoju — njegovega prehoda od koncepcije »notranje Avstrije« na »južnoslovansko skupnost« itd. (Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, 1848—1895, str. 221—222).

Toda ne gre za posamezne osebnosti, ki jih je, kot vidimo, E. Nussbaumer nepopolno upodobil, temveč gre za več, gre za odnose dveh narodov. In zato bi opozoril še na članek, ki ga je ponatisnil F. Levstik v »Napreju«: Misli o sedanjih mednarodnih mejah. »... usodepoln dopis, poslan uredništvu, iz Koroš-

cev',« je zapisal I. Prijatelj na str. 188 svoje Kulturne in politične zgodovine. Toda v Prijateljevem delu bi slavistični sodelavec knjige o duhovnem življenju Koroške lahko našel še marsikaj. Srečal bi šolskega nadzornika Simona Rudmaša (I. str. 72), lahko bi zvedel za dijaško literarno organizacijo petdesetih let 19. stoletja — celovško Slavijo (Prijatelj, II. str. 73). Člani te skupnosti so polnili s svojimi prispevki Janežičevo Slovensko Bčelo. In če bi prelistal nazadnje še »Bčelo«, bi našel na primer v marčni številki (15. 3. 1851) pesem »Iskrice« (iz celovške Slavije): »Draga lipa, stara lipa! / Zašto listje ti odpada« itd. V pesniku J. Štefanu, šestdesetletcu, pa bi lahko odkril poznejšega rektorja dunajske univerze, podpredsednika dunajske akademije znanosti, fizikalnega teoretika, ki je še kot docent na dunajski univerzi sodeloval s pesnimi in raznimi poljudnoznanstvenimi spisi pri raznih slovenskih časopisih in listih; doma je bil v Sv. Petru pri Celovcu, živel pa je od 1835. do 1893. leta; po njem nosi ime celo fizikalni inštitut SAZU v Ljubljani (A—Ž. Priročni leksikon, str. 677, SKZ, Ljubljana 1955).

V svojem pretresu nikakor ne nameravam in tudi ne bi mogel napisati nove študije o duhovni podobi Koroške, ob Nussbaumerjevem delu prelistavam le razne avtorje, kolikor jih imam pri roki, in podčrtavam take občutne spodrsaljaje, kot je na primer ta, da velja Koroška Nussbaumerju kot »mešano ozemlje« že v devetnajstem stoletju (o. c. 449) ali da uporablja pisec za isto dobo misel »o novo ustvarjenem slovenskem literarnem jeziku« (o. c., str. 453). Podobnih spodrsaljajev sem srečal še več.

Z zadnjo skupino poglavij o koroškem kulturnem izrazu — v pesniški izpovedi Koroške; v modernem pesništvu, ki ni zvezano z domovino; v koroškem romanu; pesniški ljudski izpovedi; nadaljevanju in spreminjanju pesniške izpovedi — nas je avtor premaknil v sodobnost. Najstarejši današnji ustvarjalci so bili rojeni v letih pred prvo svetovno vojno. Spregovorili so tik po njej, ustvarjali so ves čas prve republike in nadaljujejo to, dopolnjeni z mlajšimi in najmlajšimi, še danes. Že površen pregled Nussbaumerjeve knjige mi pove, da je za avtorja slovenski Karantanec že izginil z zemeljske površine, kar ne bi bilo nič čudnega, če pomislimo na zloglasno zapoved: »Kaerntner sprichit deutsch!«, ki so jo ob prevzemu oblasti nacisti pripeli na koroške domove. Le en samcat poet svojega rodu je v povojnih dneh zapel: »*Als die Partisanen zum Kampfe aufbrachten / und die Freicheit ihre Morgensterne / im Dunkel der Wälder entzündete, / da rüsteten sich die Wüsten / da griffen die Wälder / mit grüner Kraft zu den Waffen.*« (Iz M. Guttenbrunnerja: Die Bodenständlinge, zbirka Opferholz, Salzburg 1954.) Toda o nedavni preteklosti Koroške nismo zvedeli v knjigi, ki pripoveduje o njenem duhovnem življenju, niti tega, da čas ni bil ravno naklonjen umetnosti.

Koroško pesniško izpoved zavzemajo: J. F. Perkonig, Dolores Viesèr, Johannes Lindner, Guido Zernatto mlajši in Herbert Strutz (po o. c.).

Mogoče bi v našem sporočilu kazalo obširneje obnoviti prav to poglavje in seznaniti slovenski svet s sodobnimi sosednimi avstrijskimi poeti, toda to in bil edini namen pričujoče študije, zato se omejujemo bolj na kritične pripombe kot na obnavljanje. Kot bralec pa bi lahko pripomnil, da je bila avtorju sodobna književnost najbližja, se pravi sodobna koroška, avstrijska književnost v nemškem jeziku.

Iz bogatega portreta o J. F. Perkonigu bi izbrali le pisateljevo novejšo in zrelejšo pojmovanje tistega žariščnega problema v pisateljevi osebnosti.

o katerem je on sam menil, da je v povojnih dneh nujno treba o njem še spregovoriti, in ki se dotika še narodne dvojnosti v deželi. V zbirki esejev »Im Morgenlicht«, v tej osebni avtobiografski izpovedi, se je Perkonig med drugim (o. c. str. 472) takole izpovedal:

»Sam sem se po lastnih zmotah, ki pa izvirajo tudi od lažnih prerokov, po tuji krivdi, odtujil drugi nič manj lepi duši svoje domovine. Vse moje mlado življenje mi je duh časa dopovedoval, in bogu bodi potoženo, pustil sem se pregovoriti, da ima slovenski jezik le še prav majhno gostinsko pravico pri nas, v naši deželi, da je preprosto, da mora molčati za gospodarjevo mizo in da naj se zadovolji s prostovoljno podarjeno ljubeznijo zvestih pristašev. In bili so v drugem taboru — pametni, dobri ljudje, katerim je drug peklenški demon prišepetaval, da je nemški jezik izgubil na slovenskem ozemlju vse pravice...«

Ta zanimiva odlična osebnost sodobne koroške ustvarjalnosti je opravila pot od plebiscitnih reportaž do rahlo stilizirane, s pokrajinskimi barvami osvežene proze. Pisatelj Perkonig se je v svojih zrelejših delih (*Mensch wie du und ich*, *Höninger*, *Im Morgenlicht*) odkrito postavil na stran humanizma. Uveljavil se je v nemškem svetu in tudi čez njegov rob. V povojnih letih je posredoval nemškemu svetu kot iniciator, soprevajalec in esejist I. Cankarja, Tavčarja, Milčinskega in M. Kranjca.

Nussbaumer si ni zastavil vprašanja, zakaj je Perkonig v svoji prevodni dejavnosti začel z I. Cankarjem, napisal o njem obširen esej, nato pa se odločil še za prevod Tavčarja in M. Kranjca. Primerjalna stilna analiza bi ga mogoče pripeljala do globljega umevanja Perkonigove simbolike in pisateljevega lirizma. Razkrivanje splošnega stilnega okrasja, ki si ga je avstrijski pisatelj lahko izbral že zaradi bogate slovenske ljudske pesniške tradicije ali pač zaradi dejstva, ker v pokrajini, ki jo je opisoval, žive v glavnini še Slovenci (s tem menimo uporabo slovenskih imen, priimkov itd.), moremo označiti le kot povsem zunanjo ugotovitev. Globlje od tega ni avtor knjige o koroškem duhovnem življenju segel tudi pri analizi romana D. Viesèrjeve »Der Gurnitzer«. Vendar je ob njej opozoril na ves mitološki stroj slovenskega izviru (na žalik žene, škopnjeka, kralja Matjaža itd.), ki ga je uporabila pisateljica, polna misticizma. Nenavadno iskreno je izbrala in upodobila glavnega junaka, nezakonskega sina dekle in nemškega fevdalca: »nit deutsch und nit wündisch, nit Herr und nit Knecht«; dogajanje: turški časi na Koroškem, ideja pa kristjanska etika itd.

Tudi tretji, Guido Zernatto mlajši, je, kot je opozoril naš avtor, reševal v svojem romanu »Pot čez goro« (*Der Weg über den Berg*) vprašanje narodne dvojnosti. Dočim je D. Viesèrjeva želela v slovenskem simbolu ob Alenki usodi upodobiti tragiko človeka v okolju narodnih sporov, najde Zernatto v ponemčenih ljudeh, ki so se prigarali navzgor k Nemcem, nacionalni patos. »Nemec pomeni zanje biti izobražen, plemenit, imeti ugledno službo; iz germanizirancev nastaja narodna elita in hrbtnica armade itd.« (o. c. str. 499, 500).

Studije o sodobnih koroških ustvarjalcih, ki jih najdemo v našem delu, so izčrpne in prav zato nas še posebej preseneča, da ni avtor upošteval vsaj najpomembnejšega slovenskega pisatelja — Korošca. J. F. Perkonig se je rodil v Borovljah 1890. leta in le tri leta mlajši je (rojen 10. avgusta 1893) Kotuljčan Lovro Kuhar — Prežihov Voranc. Pisateljeva dela so do današnjih dni prevedli v trinajst jezikov (glej Prežihov zbornik, 1957), že 1940. leta pa je v

zbirki *Slowenische Nowellen* (Wien und Leipzig) z novelo »Der Kampf mit dem Sumpfacker« segel že drugič med tiste bralce, ki govorijo le nemški jezik. O tem evropskem popotniku in pisatelju ne zvemo v delu o koroški kulturi ničesar, čeprav je vse njegovo ustvarjanje (doma je iz Mežiške doline) vse-skozi povezano z rojstno pokrajino in Prežihova proza naravnost kipi od regionalnih barv.

Kako je Prežihov Voranc doživljal med drugo svetovno vojno v begunjskem zaporu že izoblikovani lokalni patriotizem, nam je sam opisal v avtobiografski črtici »Naše srečanje« (Svoboda, mesečnik Slovenske Koroške, II, št. 10—12, str. 30, 31). Umetniku se zdi, da je med Korošci ta izraz pokrajinske zavesti tako razvit, da je že smešen. »Temu je križa naša vzgoja... Korošec je pretopal Korošca; eden je bil v SS-ovski uniformi, drugi pa je bil borec za svobodo, jetnik,« pripoveduje Prežihov in sklene: »Kaj si mi Korošci toliko domišljujemo, da smo boljši in pametnejši od drugih ljudi. Ravno takšni smo...« itd.

Da je pisatelj duhovne Koroške spregledal tega koroškega sina, ne more biti vzrok le njegov slavistični svetovalec. Korenine so gotovo globlje. O njih sem povedal že svoje mnenje. V literarnozgodovinskem delu, ki naj bo izraz resnega znanstvenega prizadevanja, ne bi smeli zaslediti, kako njegov avtor niti ni upošteval splošno znanega gradiva.

Za Nussbaumerja na Koroškem po Ks. Mešku ni bilo več slovenskih ustvarjalcev. O tem, kako je avtor »Tihih večerov«, ki ga pozna sleherni slovenski Korošec, moral sredi noči pobegniti iz Marije na Zilji pred naščuvanimi drugonarodnimi prebivalci Koroške, ne zvemo v naši knjigi niti besede.

Ob prihodu moderne, ko se avstrijski pisci na Koroškem še zibljejo na valovih epigonstva, pa je že vznemiril slovenski svet s svojim esejem o modernem pesništvu (1898) izredno simpatični slovenski sin koroške dežele, Ziljan Fran Eller. Pesnik, kasnejši univerzitetni profesor, Cankarjev prijatelj, katerega pesmi so ena sama velika žalostinka za izgubljeno domovino, je izgubil svoje mesto tudi v knjigi o koroški kulturi.

Ceprav mnogo mlajši, pojmuje domovino podobno avstrijski pesnik — upornik, ki je s svojo poezijo presegel naročeno pokrajinsko domoljubje: »Beseda dalj ne seže kot lučaj. / Slepo nebo pogleda mi ne da. / Voflo na dragih mestih tla bobne. / Gozd se izgublja v zraku, brez meja / puščava tisočnoga se razrašča. / Vse reke so usahle. / Pregnani hribi mislijo na kraje, / od koder jih je prepodila noč« (Domovina, iz zbirke »Žrtveni les« M. Gutenbrunnerja, Salzburg, prevod K. Kovič, 1957); *Und ruhelos gehe ich im leeren Tale... gehe im leeren Tale zwischen den Kahlen Bergen hin und her und finde keine Stätte die mir genügte, und finde keine Spur und empfangе keinen Wink mehr zur Bereitung jenes einfachen Lebens, das dieses Tal bemohnt hat* (M. Gutenbrunner, Spuren und Überbleibsel, Klagenfurt 1947). Gutenbrunnerja všteje pisatelj že med poete, ki nadaljujejo in spreminjajo koroško pesniško izpoved. Pred njim omenja med avstrijskimi avtorji še tiste, ki niso povezani z domovino. Med njimi najdemo sicer Lernet-Holenio, ne pa R. Musila (ta je omenjen le med opombami). Le zakaj? E. Nussbaumer je utemeljil, da ni dovolj le njegovo celovško rojstvo, toda zakaj potem posebno poglavje o tistih, ki niso povezani z domovino?

(Konec sledi)

Rok Arih



takšna publikacija ima. Saj postane z njo slovenska poezija dostopna ne samo anglosaškemu svetu, temveč tudi drugod, kjer je angleščina razširjena kot drugi občevelni jezik. Znano je, da je na podlagi antologije Prešernove poezije nedavno izšla podobna antologija tudi v bengalščini. Nadalje lahko s takimi publikacijami približamo slovensko kulturo potomcem slovenskih izseljencev, ki so že izgubili znanje materinskega jezika, zlasti v Ameriki. V bodoče bi bilo treba paziti, da bi bile takšne publikacije tudi tehnično popolnejše: tisk sedanje antologije je iz raznih vzrokov zelo nezadovoljiv; zlasti je polno tiskovnih napak, ki še zdaleč niso vse zajete v seznamu napak, ki ga je bilo na žalost treba knjigi priložiti. Pri bodočih publikacijah bi bilo treba tudi upoštevati, da se za take zbirke zanimajo zlasti študentje slavistike na zahodu: mogoče bi bilo prirediti zbirko, pri kateri bi bil angleški tekst na eni strani, slovenski pa na drugi. Vsekakor pa predstavlja sedanja antologija važno stopnjo v prevajanju slovenskih pesniških tekstov v angleščino in bi bilo želeti, da bi se delo za popularizacijo naših avtorjev s pomočjo angleških prevodov še bolj poživilo.

J. S.

## RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

(Konec)

Med najmlajšimi ustvarjalci srečamo poleg M. Guttenbrunnerja, ki je ob pomoči slovenskega izobraženca prebiral I. Cankarja, napisal o njem za revijo »Svoboda« celo esej (Svoboda, Celovec 1951, letnik IV, str. 157), še H. Lienharda in vrsto mlajših književnih delavcev: O. M. Polleya, H. Leba, H. Schneiderja, ob teh še pesniški krožek (Fischer, Geiger, Haselbach, H. Scharf) in Christiano Lavant.

Preseneča nas, da pisatelj ni zabeležil za novejša dni nič o razvoju celovškega gledališča.

Kot sem že opozoril, zanj slovenski, čeprav drobni literarni poskusi, na Koroškem ne obstajajo. Vendar bi avtor lahko izbral imena iz redkih publikacij, sodobnih revij koroških Slovencev (Svoboda, pet letnikov; Mladi rod, šest letnikov; Vera in dom, devet letnikov). Lahko bi segel po samostojni pesniški zbirki pesnice Milke Hartmanove, lahko bi zasledil vrsto slovenskih izobražencev, ki so se posvetili predvsem politični publicistiki, ker to zahteva od njih boj za narodni obstanek. Poleg Hartmanove bi lahko srečal še v vojni preminulega M. Sorga, nadalje mlajša: pesnika Polanška in Vouka. Med prozaisti in esejisti O. Ilaunika, J. Trunka, F. Aicholzerja, dr. Sašlja, dr. A. Piskernikovo; R. Janežiča, dr. Buteja, dr. Zablatnika, dr. M. Zwittera, dr. F. Zwittera, dr. Tischlerja, F. Ogrisa, K. Prušnika, K. Srienca, dr. Inzga. Res, glavnina dejavnosti vseh pišočih koroških Slovencev je še danes usmerjena v politično publicistiko in žurnalistiko in memoarski žanr; čas in kraj pač zahtevata svoje. Tako se je tudi v štiriinštiridesetem letu rodila bojovna bukoviška pesem, ki jo je napisal Jože Serajnik, kmet iz Svaten v Rožu, »Iz sužnosti narod naš vstaja«, natisnili so jo v karavanški tehniki partizani in jo poslali kot letak med ljudi. Tudi ohranjene pesmi



v koncentracijskem taborišču preminule ljudske pesnice iz Železne Kaple Katerine Miklau in spomini izseljenca Lamperta Pisjaka so podobna znamenja, dasi preprostega izraza, pa vendarle pisana z ustvarjalno močjo.

Čas je močno spremenil tudi odnose, ki so nekdaj veljali. Slovenskega naroda ne bi mogli več šteti za narod zamudnikov, temveč za narod, v katerem se živo prelivajo kulturni tokovi. In tako bi lahko ob srečanjih dveh narodnih, po obliki različnih in zaradi marsičesa tudi po idejni zasnovi močno posebnih kultur omenili vsaj izmenjavo umetniških ansamblov, predvsem gostovanje slovenske opere v Celovcu, nadalje še predstavo in prevoda Cankarjeve Doline šentflorjanske in Slavka Gruma Dogodek v mestu Gogi v celovškem gledališču. Skratka vse, kar smo lahko srečali v povojnem desetletju. O teh stikih pa knjiga o koroški kulturi molči.

Kot smo vsaj nekoliko spoznali, je E. Nussbaumer želel prikazati ustvarjalnost na ozemlju, kjer se skozi stoletja stikata dva naroda. S tem se je sicer uvrstil med redke nemško pišoče koroške ljudi, ki so skušali biti pravični in pošteni pri izmeri deleža slovenskega naroda v deželi; ni pa pri tem uspel. Želel je spraviti koroško podobo v evropski okvir, skušal je slediti velikim kulturnim tokovom, hotel je kritično oceniti njih vplivnost v koroški pokrajini; le delno je uspel. Ponekod je vnesel evropska merila, drugje pa je popolnoma zapadel pod vpliv pokrajinskega, domoljubnega poveličevanja za vsako ceno; v takih primerih se je najdlje odmaknil od resnice, ki je eminentna kategorija znanosti. Po našem pregledu pa smo lahko spoznali, da avtorjev popis ni vedno zanesljiv in dostikrat ne ustreza niti tedaj, če je pisatelj gradivo tudi omenjal. To velja predvsem, kar se slavističnega dela tiče. Za književnost v nemškem jeziku bi tega v taki meri ne mogel trditi, kolikor ne gre za avtorje, ki sem jih omenil. Marsikaj bi sicer lahko izboljšal podpisani sodelavec za slavistično področje, vsega pa prav gotovo ne bi smeli naprtiti le njemu, temveč vplivu tistih sil, zaradi katerih pisatelj sam poudarja, da je V. Rizzi za Koroško še danes aktualen. Nadvse neresna se zdi nadalje teza o celotnosti, ki jo je avtor ob zaključku podložil še z zelo enostransko razlago o vlogi nemštva. Že vseskozi sem opozarjal na enostranska pojasnila o narodni dvojnosti. Kot ni zadovoljiv že zunanji popis, tako le redko zvemo za stezo, ki teče od družbene vzročnosti nekega pojava do njegove duhovne manifestacije. Slovenski delež v XIX. in XX. stoletju je pisatelj predstavil tako, kot bi to lahko storil tudi M. Wutte. Statični geografski okvir je v načelu problematičen. Pisatelj ni vseskozi dosleden, kar se tiče v uvodu obljubljenega literarno teoretskega izhodišča. Še manj pa vidi avtor celotnost učinkovanja nekega vpliva, kajti omejuje se na poudarjanje tolerantne in »kulturträgerske« vloge nemškega sveta, na inferiornost slovenskega življa. S tem, ko je poudarjal neko imaginarno, apriorno toleranco in uvedel še celo vrsto drugih neznanstvenih kategorij (»kärntner Stamm«) ali ko je dosledno omenjal pozitivne vplive, ne pa negativnih, je uporabil metodo, ki nima nič skupnega z znanstveno analizo. Ob gradivu pa pisatelj ni le zamolčeval duhovnih stvaritev, temveč je zanikaval ali izpuščal tudi druga zgodovinska dejstva; uporabljal je literaturo in vire brez znanstvenega nadzora, le če so ti lahko služili njegovi, avtorjevi tezi. Tudi vplivnost (neposredno in posredno), je prikazal v nepravi luči. Vsi, tudi romanski tokovi so v njegovem delu zreducirani na skupni imenovalac kulturne misije nemštva

v deželi. Dejstvo, da E. Nussbaumerju pomeni psevdoznanstveno gradivo resnico, me nadvse preseneča. Periodizacija je le slabo naslonjena na posebni pokrajinski položaj in ni dosledna.

Celotno Nussbaumerjevo delo vzbudi videz, da avtor tudi v samem sebi ni uspel razrešiti osnovnih vzročnosti, zato jih ni tudi v svoji knjigi, ker se je gibal po površini, po okrnjeni skorji koroškega duha, vsaj kar se tiče odnosov med obema narodnima tokovoma. Bil je odvisen na primer od okostenelih izhodišč, od tez o enotnosti dežele, o eminentnosti avstrijskega baroka, o »kulturträgerskem«<sup>1</sup> poslanstvu nemštva in še vsega, kar so v preteklosti že pridejali podobnemu pojmovanju literarnozgodovinske znanosti. Prepričan sem, da bi avtorja obvarovalo pred tako nesrečnim rezultatom že samo gradivo, če bi se bil objektivno poglobil vanj in bi ga znanstveno razbral in pregledal. Že sam prostor bi se mu ob natančnem raziskavanju izpreminjal (pojem Koroške je v različnih obdobjih geografsko različen). Dežela je vsekakor zaostajala za centri, Dunajem in Salzburgom, kjer se je predvsem kovala zveza Habsburžanov z jezuiti (Nadler, Taylor). Metternichova nazadnjaška politika in vzpodbujanje vsega, kar je staro, tudi provincializma, se je spreobrnila v lastno protislovje tam, kjer je bila narodna sila dovolj močna. V obdobju, pri izrazito posebnem položaju slovenskega naroda na Koroškem, pa se je vse izrodilo v nekaj takega, nad čemer vzdvomi dandanes sleherni na dejstva in znanost oprti izobraženec, tudi E. Nussbaumer sam, ko razmišlja o tem, ali naj ponemčeni Slovenec Košat še velja »za utelešenje čiste koroške posebnosti, ljudske muzikalnosti in pristnega narečja«<sup>2</sup> (o. c.). Uvajanje čustvenih potenc (nacionalnih ali abstraktno človekoljubnih) nasprotuje znanosti, ki je lahko oprta le na dejstva, čeprav ne dvomim, da je v znanosti nujna tudi intuicija, le da na drugi, višji ravni.

Ob pisateljevem prispevku k slovenski književni zgodovini bi lahko izbral in omenil poleg načelnega izhodišča še nekaj posrednih ilustracij (srednji vek ob omembi evropskih in izvenevropskih snovi; pri protestantiki zanimivost iz biblioteke celovškega župana; še pred tem analiza citatov Janeza Vetrinjskega; podatki o prekrščevalcih in o motivih v baročni dramatiki).

Kakor je avtor dosleden glede koroške enotnosti in kulturnega poslanstva nemštva, tako je nedosleden tedaj, ko naj bi se držal obsega, ki si ga je določil z naslovom. Prav tako ni vseskozi upošteval evropskega okvira. Tudi njegova merila za pokrajinske stvari in njegova samovoljna uporaba zgodovinskih dejstev so daleč od znanstvene natančnosti. Narodnostnega spopada se le rahlo dotakne, vplivnost je zanj enostranski pojav, v novejšem obdobju pa je v celoti opustil slovenski delež in pa podatke o gledališču.

Vse te pomanjkljivosti, ki jih opazimo šele po podrobnem pretresu, zmanjšajo vrednost temeljnega izhodišča, ki smo ga uvodoma pozdravili, in zato bi delo komaj lahko šteli med resna znanstvena prizadevanja kljub temu, da je storjen z njim korak naprej. Natančni sintezi, oprti na neko logiko, na tisto, kar avtor vsaj sam želi, se ni mogel niti približati; zato bi mogel le delno govoriti o uporabnosti knjige o duhovnem življenju Koroške, saj je knjiga še vedno objektivno obtežena s tistim, kar je avtor subjektivno mogoče s svojim delom želel premostiti.

Rok Arih